

İBNİ KEMÂL DÎVÂNÎ'NİN NEŞRİ ÜZERİNE TESPİTLER

Doç. Dr. M. Fatih KÖKSAL*

ÖZ: Kemal Paşazâde adıyla da bilinen İbni Kemal, 16. yy Türk kültür tarihinin önemli şahsiyetlerindedir. İmza attığı birçok eser arasında bir de Türkçe Divan'ı olan İbni Kemal, aynı zamanda edebiyatımızın mahlas kullanmayan birkaç şairinden biridir. 16. asrın bu meşhur şeyhülislâmının Divan'ı bundan on bir yıl önce Latin harflerine aktararak yayımlanmıştı. Bu yazıda, söz konusu yayın hakkındaki kimi tespit, teklif ve tenkitlerimiz yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbni Kemal, İbni Kemâl Divanı, 16. yüzyıl, metin neşri, tenkitli metin

The Findings on the Publications of İbni Kemal's Divan

ABSTRACT: Kemal Paşazâde is one of the important characters of the 16th century also known as İbni Kemal. Besides his famous Divan, he had produced several non-pseudonym poets of our literature.

The Divan of his famous şeyhülislam of the 16th century was published through the Latin letters just eleven years ago. It is believed that the findings in this study about the Divan would not be regarded as strange since the Divan's publication had been delayed for centuries.

Key Words: İbni Kemal, Divan of İbni Kemâl, 16th century, publishing text, edition critique

Yavuz Sultan Selim devrinin ünlü âlimi Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde, kendisine şöhretini kazandıran ilim adamlığının yanı sıra divan sahibi bir şairdir. Dedesi Kemâl Paşa'ya izafeten İbni Kemâl olarak da anılan bu büyük âlim, şiirlerinde mahlas kullanmamıştır. Bu yüzden şiirleri başkalarına mal edilmiş, bu durum, kimi araştırmacıları vahim hata ve yanılığara sürüklemiştir. Bu duruma temas eden bir yazıyı "İbni Kemâl'in Ettikleri" başlığı altında yayınlamıştık (Köksal 2005a). Kemalpaşaoğlu'nun yukarıda bahsettiğimiz Türkçe Divanı, Yard. Doç. Dr. Mustafa Demirel tarafından 1996 yılında yayınlanmıştı (Demirel

---

* Ahi Evran Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. Kırşehir

mfkoksal@gmail.com

1996). Bu yazıda söz konusu Divan neşrinde tespit ettiğimiz kimi eksiklik ve aksaklıkları göstereceğiz.

Divan'ı yeniden baskıya hazırladığını bildiğimiz M. A. Yekta Saraç da burada ele alacağımız Divan neşri üzerine bir eleştiri yazısı yayınladıysa da (Saraç 1996) bu yazının söz konusu Divan neşrindeki hatalara göre pek muhtasar notlar hâlinde kaldığını söyleyebiliriz. İbni Kemâl Divanı neşrinde (ki Divan neşrinin adındaki İbn-i Kemâl tamlaması da doğru değildir) sadece “metin tenkidi usûlü” açısından tespit ettiğimiz eksiklik ve aksaklıklara daha önce yaptığımız bir yayında işaret etmiştik (Köksal 2005b). Bu yazıda, adı geçen yayınıımızda değinilmeyen hususlar ile Sayın Saraç'ın işaret ettiği yanlışlıklar dışında kalanlar noktalara dikkat çekilecektir.

Eser, “Önsöz, Bibliyografya, Kısaltmalar, Transkripsiyon Alfabeti, Giriş ve Metin” ana bölüm başlıkları altında düzenlenmiştir. Eseri, biz de yazarının uygun gördüğü bu sıraya göre ele alacağız.

“Önsöz”de yazar, İbn-i Kemâl'in “Türk dili ve edebiyatında önemli yeri olan mürettep ve mükemmel bir divan” meydana getirdiğini söylüyor. Bu divanın “mürettep” olmakla birlikte “mükemmel” olmadığına (mükemmel, hemen bütün nazım şekillerini barındıran divanlar için kullanılan bir tabirdir) Yekta Saraç değinmişti. Ancak bu divanın hangi özelliğiyle “Türk dili ve edebiyatında önemli yeri olan” bir divan olduğunu anlayamıyoruz. Esasında İbni Kemâl Divanı'nın bir önem ve değeri varsa bu eserin kendisinden ziyade sahibinin tarihî şahsiyetiyle alâkalıdır. Değilse, yazarın bunu şairin edebî kişiliğini ele aldığı bölümde ortaya koyması gerekirdi.

Yine Önsöz'ün sonlarında Divan'ın bugüne kadar “ciddî bir edisyon kritiği” yapılmadığından bahsedilmektedir. Bu cümleden aslında edisyon kritiğinin yapıldığı fakat bu yapılan(lar)ın ciddî çalışma sayılamayacağı mânâsı çıkmaktadır. O hâlde yazarın bugüne değin eser üzerine yapılan çalışmalardan mutlak surette bahsetmesi gerekirdi ki, bu da yapılmamıştır. Hâlbuki ilim, belirli bir esâs üzerine kat kat sağlam binalar çıkmağa benzer. Bir alt katı inkâr ederek yahut yok farz ederek bulunduğunuz katı nasıl tescil ettirebilirsiniz?

Önsöz'de yazar devamla “tam tenkitli metin” diye bir tabir kullanıyor ki, bunun ne olduğu anlaşılammamaktadır. “Acaba yarım veya çeyrek tenkitli metin de mi var?” diye sormadan edemiyorsunuz. Hele “... tenkitli metnin hazırlanmasında önemli bir yeri olan transkripsiyon sistemini belirttik.” cümlesi başlı başına bir garabet. Transkripsiyon sistemiyle tenkitli metnin ne ilgisi var? Hatta tam tersine tek nüsha üzerinden hazırlanmış bir metin için transkripsiyonun önemi daha çok öne çıkar.

Bibliyografya'dan sonra “Kısaltmalar” ve “Transkripsiyon Alfabeti” verilmiş. Transkripsiyon işaretleri gösterilirken “hemze” ihmâl edilmiş ve metinde çok yerde geçen “ı” işaretinin hangi harfe karşılık geldiği belirtilmemiştir. Aslında yazarın bu sesi kullandığı yerlerin tamamı da hatalıdır. Bütün “öd” ve “oş” kelimeleri “oid” ve “oiş” olarak transkribe edilmiştir ki, bu başka metin neşirlerinde de karşılaştığımız, bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir hatadır. Metinde “y” olarak okunan “öyşid” için de aynı şey geçerlidir (aynı ses değerinde olan “vav”lar “oş” ve “öd”da “o” ile okurken “öörşid” olunca neden “u” ile okunduğunun da izahı yoktur). Çünkü bu Farsça kelimelerdeki “vav”ın uzunluk değeri olmayıp görevi kendince önceki “oi” sesini yuvarlak okutmaktır.¹ Yazarın zihaf sanarak aruz kusuru bulduğu kelimelerin çoğu da bunlar olmalıdır. Hâlbuki bunlar zaten kısa hece değerindedir.

Metin neşirlerinde Bibliyografya umumiyetle ya incelemenin sonu ile metnin başlangıcı arasında, ya da kitabın sonunda bulunur. Burada ise Önsöz'ün hemen arkasından Bibliyografya geliyor. Bu alışılmadık durumdan başka Bibliyografya'ya ilişkin birkaç not daha düşmek gerekiyor. Bibliyografya'nın kendi içinde bir sistemi yok. Metin neşri yapılan çalışmaların kimisinde eserin müellifi künye başına alınırken (Kâtip Çelebi, Ömer b. Mezîd, Yusuf Has Hâcib ve benzeri örneklerde olduğu gibi) bazılarında metin neşirini hazırlayanın adı (Dehri Dilçin, Kemal Eraslan, İsmail Ünver ve benzeri örneklerde olduğu gibi) başa alınmış.

Bibliyografya'da gösterilen kaynakların neredeyse hiçbirinin yazarın çalışmasıyla herhangi bir şekilde ilgisi bulunmamakta ve bu künyelerin orada neden yer aldığı da anlaşılamamaktadır. Daha garibi ise asıl faydalanılan çalışmaların Bibliyografya'ya dahil edilmemiş olmasıdır. Öyle ki, yazarın en çok kullandığı çalışmalardan Atsız'ın makalesiyle (1966), İsmet Parmaksızoğlu'nun İslâm Ansiklopedisi'ndeki maddesi (1967) dahi Bibliyografya'da görülememektedir.

Bazı eserlerin dipnot referanslarında gösterilen nüshalarıyla Bibliyografya'dakilerin aynı olmayışı da (Taşköprî-zâde'nin Şakâyıku'nun mâniyyesi ve Âlî'nin Kühü'l-ahbâr'ı gibi) dikkat çekici ve kafa karıştırıcı bibliyografik hatalardandır. Nev'îzâde Atâyî'yi “Atâyî, Nâvîzâde”; Faik Reşad'ı “Reşâd, Fâik”; Veled Çelebi'yi “Çelebi, Veled” şeklinde kaynakçaya alarak onlara birer “soyadı” da armağan eden yazarın A. S. Levend'e 1873 yılında kitap yazdırması, Vasfi Mahir'i “Vasf-ı Mahir”e tahvili, Bibliyografya'daki hatalar silsilesinden sadece birkaçıdır.

Bibliyografya'da, büyük ve küçük harflerle noktalama işaretlerinin kullanımındaki tutarsızlıklar, dikkatsizlikten kaynaklanan mebzul miktar-

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ocak 1997.

da imlâ hatası, kitap ve makale künyelerindeki haddinden fazla bilgi eksiklik ve yanlışlıklar ayrıntıya girildiğinde okurun tahammülünü zorlayacak nispettedir.

Bibliyografya'daki hataların dipnotlarda artarak devam ettiği görülmektedir. Sayfa numarası bulunmayan makale künyeleri, hatta makale mi, kitap mı, ansiklopedi maddesi mi olduğu dahi anlaşılmayan, yanlış bilgilerle dolu künyeler kitap boyunca sürüyor. Buna bir misal verip geçelim. 20. dipnotta “Kavcar, Cahit, Meşahir-i İslâm, TDAY-Belleten 1969.” künyesi var. TDAY Belleten'in 1969 yıllığında Cahit Kavcar'ın başka bir makalesi bulunmaktadır, Meşâhir-i İslâm ise tamamen farklı bir eserdir. Bütün bunlar, yazarın Önsöz'deki ifadesiyle “hoş karşılanacağı” ümit edilebilir cinsten kusurlar değildir. Aslında bu çalışmanın sadece Bibliyografya'sı dahi başlı başına tenkit yazısına kifayet edecek malzeme zenginliğine sahiptir.

“Eserleri” başlığı altında sunulan bilgiler, şair hakkında daha sonra yapılan yapılan çalışmaların hiçbiri görülmeden ve değerlendirilmeden, sadece Atsız'ın Şarkiyat Mecmuası'ndaki makalesinin özetlenmesi suretiyle yapıldığı için bu bölümü değerlendirme dışı tutmak istiyoruz. Fakat sayın Demirel'in ciddiyetsizliği, özensizliği ve dikkatsizliği burada da kendini gösteriyor. Ciddiyetsiz davranmış, çünkü sanki sadece o kısımlardan yararlanmış gibi bu bölümün sadece birkaç yerinde Atsız'a atıfta bulunulmuştur. Bu işin doğrusu, bu kısmın hemen başına düşülecek bir dipnotla buradaki bilgilerin Atsız'ın makalesinin çeşitli kısaltmalar yapılmak suretiyle aktarıldığının belirtilmesiydi. Böyle bir tercih, belki sayın Demirel'i “o hâlde sizin katkınız nedir?” sorusuyla muhatap kıları ama en azından samimiyet açısından sayın hocamızın hânesine artı değer olarak not düşülürdü. Eğer siz 30 sene önce yazılanlara bir ilave yapamamış, kendiniz yapamadığınız gibi yapılanları da görmemişseniz, hele hele görmezden gelmişseniz, bunun izahını ilim adına yapmanın imkânı yoktur. Yazar dikkatsiz davranmıştır, çünkü müellifin Türkçe eserlerinden ikincisi olarak gösterilen Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi'nde, Atsız'ın bir nüshayla ilgili özel bir durum tavsifini eserin genel özelliği gibi algılayarak aktarırken dahi hata yapmıştır. Dikkat dağınıklığı o radededir ki, yazar, İbni Kemâl'in Türkçe eserlerini sayarken kendi doktora tezi olan ve yayınladığı Yûsuf u Züleyhâ'yı yazmayı bile ihmâl etmiştir.

İbni Kemâl'in ilmî ve fikrî yönünü “kaynaklara inerek” inceleyen yazar, “artık edebî kişiliğini anlatmak yerinde olur” kanaatiyle “Edebî Kişiliği” bölümünü açar. Bibliyografya'da tezkirelerin yazma nüshalarını veren Demirel'in tezkirelerden iktibas yaptığı cümlelerde tezkirelerin - Bibliyografya'da gösterdiği- yazma ve basma nüshaları yerine Cahit Kavcar'ın “Kemâl Paşazâde'nin Şairliği ve Yûsuf u Züleyhâsi” makalesine atıf yapması, haklı olarak, tezkireler görülmeden Kavcar'ın makale-

sinden aktarmakla mı yetinilmiş kuşkusunu doğurmaktadır. Yazar, Divan'dan yola çıkarak İbni Kemâl'in edebî hüviyeti üzerine kendi vardığı sonuçlarda teferruata girmek yerine alışılmış dili kullanmıştır: “Didaktik ve hikemî tarzdaki şiirlerinde sade; nesirde, kaside ve bazı gazellerinde ise ağır ve ağıdalı bir dil kullanmıştır.” (s. xxvii), “Atasözlerine, halk dili ve deyimlerine çok önem veren şairimiz...” (s. xxvii)...

Şairin Yavuz Selim'e okuduğu bir kıt'adan dolayı “Şairimiz şiir söyleme kabiliyetine doğuştan sahiptir.” yargısına nasıl varıldığını kavrayamadık. Ama bu bölümde asıl dikkat çekici olan “Şiirlerinde sık sık aruz kusurlarıyla, özellikle imâle ve zihafarla karşılaşırız.” cümlesidir. Şairdeki lirizmi anlatmak için uzunca bir şiirin alındığı bu bölümde, böyle önemli bir cümlenin ardından bunu teyit edici birkaç beyit görmek isterdik. Fakat bunu göremediğimiz gibi Divan metni boyunca vezin bozukluğuna işaret edilen tek bir dip notuyla dahi karşılaşmıyoruz. Aruzun, kafiyenin, belâğatin bütün şubelerinin ders olarak okutulduğu Osmanlı medreselerinden yetişmiş, oralarda ders vermiş, hele hele şeyhülislâmlık yapmış bir kimsenin şair olmasa dahi vezin bilmemesi, şiir yazmışsa vezin kusuru yapmış olması ihtimâl haricidir. Ortada gerçekten bir vezin kusuru varsa bunu müstensihthe, ama en evvel kendi okuyuşumuzda aramalıyız. Yazımızın okuma hatalarına temas edildiği kısımda ne demek istediğimizin netlik kazanacağını ümit ederiz.

“Divan” başlığı altında, üzerinde çalışılan eser hakkında derli toplu bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Burada da “Türk dili ve edebiyatında önemli bir yeri olan hazırladığımız bu tenkitli divanımız” vurgulamasını (Buradaki Türkçeyi idrâklerinize havale ile yetiniyoruz.) yapan yazar, tenkitli metnin “iki kaside, dokuz murabba ve 366 gazelden” meydana geldiğini kaydediyor. Hâlbuki metinde dokuz murabba değil, dokuz bendden oluşan sadece 1 (bir) murabba vardır. Gazel sayısı da 366 değil 365'dir. Çünkü son şiir gazel değil bir kıt'adır. 9 bendden oluşan murabba yerine “dokuz murabba” denmesinin dalgınlıktan kaynaklanmadığını, halk şiiriyle uğraşanların âşinâ olduğu “dörtlük” teriminin de geçtiği şu cümle pekiştiriyor: “Gazeller arasına yazılan dokuz murabba ise şöyle bir dörtlülle başlıyor.”

“Divan Nüshalarının Tespiti ve Metnin Kuruluşu” başlığı altında verilen bilgiler okuru tatmin etmemektedir. İleride yapılacak nüsha tavsifleri bize nüshalar için aradığımız esaslı bilgileri vermekten uzaktır. Mesele hangi nüshanın kaç şiir barındırdığı, imlâ sağlamlığı meselesi, nüshaların birbiriyle ve müellif hattı nüshayla ilişkileri, bu ilişkileri izah eden bir seçere ve tablo mutlak surette bulunmalıydı. Yazar, Süleymaniye nüshasını (S), doğruya en yakın ve tam nüsha olarak telakki edildiği için esas aldığını kaydediyor (s. xxxiii). Buradaki “doğruya en yakın nüsha” ve “tam nüsha” ifadeleri âşina olmadığımız “terim”ler. “Tam” ifadesiyle

“mevcut şiirlerin tamamını barındıran nüsha” kastediliyorsa, tenkitli metnin aparatlarından bunun böyle olmadığı anlaşılıyor. Değil, “varaklarında kopukluk olmayan nüsha” murat olunuyorsa, diğer nüshaların tavsifinde böyle bir durum belirtilmediğinden bu da olamaz. O hâlde “tam nüsha” nedir?... “Doğruya en yakın nüsha” da anlaşılmaz bir tabir. Eğer doğru nüsha -acaba doğru nüshadan murat edilen müellif hattı nüsha mı?- biliniyorsa yakınına aramaya ne gerek var?

Çalışmanın “giriş ve inceleme” kısmı da denilebilecek bölümden sonra tenkitli metne ilişkin görüş ve tespitlerimize geçebiliriz.

Öncelikle kaydetmemiz gerekir ki, kitabın bu bölümünde de dikkatsizlik ve özensizlikten kaynaklanan tahammülfersâ imlâ ve transkripsiyon hatası vardır. Ayrıca nâşir, kurduğu metinde aynı kelimeyi veya aynı eki yahut aynı fonksiyondaki farklı ekleri değişik imlâlarla yazmıştır. Bazı örnekler (İlk kelimeler neşredilen Divan metnindeki şekli, ikinciler olması gereken yazılımları göstermektedir):²

İmlâ ve transkripsiyon hatalarına örnekler:

nokta → noқта (1→5), mekes → meğes (1/10...), yağma → yağmā (1/13...), ma^c rifet → ma^c arifet (1/26), hancer → ħancer (2/1), kaçan → kaçān (2/14, 116/1), cenkde / cengde (2/27), simin → sīmīn (3/4), gögsünü → gögsini (3/4), simin → sīmīn (3/4), Tütüyāndan → Tütüyāndan (4/5), iksir → iksir (6/4), günān → günāh (7/1), Koyup → koyup (7/3), gedāluğdur → gedālığdur (7/8), pādışāhlığdur → pādışālığdur (7/8), , aħzñi → aħzāni (14/3), yabanlara → yabānlara (14/7), tağduğda → toğduğda (23/2), şıfat → şıfāt (28/2); ber^c at → berāt (28/3), hila^c t-ı → ħil^c at-ı (29/4, 266/1), şanlı → şāni (31/7), şimd mi → şimdi mi (35/3), şu^c ai → şu^c ai (36/2), voğ → yoğ (38/2), ħucced → ħuccet (39/3), seher → seħer (40/5), nisān-ı → nisān-ı (53/5), ħamāyi^l → ħamāyil (70/1), Hind-sitānīdür → Hind-istānīdür (74/5), ħayrān → ħayrān (78/4, 122/3, 125/3, 303/3), yollauñı → yollaruñı (82/7), ħür → ħür (89/1), sāħir → sāħir (90/2), ħaşre → ħaşre (90/4), yarasıdur → yāresidür (95/4), yād → yad (97/2, 227/4, 240/4), zör → zūr (98/7), yüküni → yükini (105/2), ħayālīüñdurur → ħayālīüñdurur (105/5), ‘ aduñı → aduñı (105/7), ħabi^c at → ħabi^c at (108/1), tütüyā → tütüyā (109/6, 171/3), öpinçe → öpince (111/1), zağferāni → za^c ferāni (111/7), yağın

² Ayraç içinde gösterilen sayılardan ilki Divan neşrindeki gazel sırasını, / işaretinden sonra gelen sayı o gazelin kaçınıcı beyti olduğunu göstermektedir.

→ yakın (121/7), zülfü → zülf ü (122/4), sürmeg → sürmek (124/4), zaḥmet-ile → zaḥmet-ile (125/1), işsüz → işzüs (127/3), ḥürmâ → ḥürmâ (129/2), bağı → bâğı (131/8), sarâ-yı → sarây-ı (133/9), pünhân → pinhân (134/5), ḥüsünü → ḥüsünü (138/1), germâ germ-iken → germ-â-germ-iken (138/3), büt-ḥâmesinde → büt-ḥânesinde (139/2), vâleh → vâlih (139/5), Akşam → Akşâm (142/3), kimyâ → kîmyâ (142/4, 356/5, 358/1), şaṭ → Şâṭ (145/4), şu'âmı → şu'â'ını (151/4), zıd-ıla → zıdd-ıla (154/3), nâvegüñ → nâveküñ (154/7), arzüsında → ârzüsında (157/2), nilüfer → nîlüfer (164/6, 206/2, 325/5, 333/3, 336/1), gül-istânı → gül-sitânı (174/5), ahd → 'ahd (176/2), heft-ḥân → heft-ḥân / (181/6), çeres → ceres (190/6, 248/6), zehî → zihî (191/2), şofî → şüfî (192/5), 'abîd-i → 'âbid-i (192/5), cemâl → cemîl (196/1), ṭarîk → ṭarîk (196/5), ḥadden → ḥadden (197/3), me'al → me'al (198/4), 'ceb → 'aceb (200/3), zülff → zülf (200/5), zümrrüd → zümürüd (201/6), ḥaddi mi → ḥaddi mi (201/7), arzû → ârzû (203/2), kılıç → kılıç (205/6), rânâ → ra' nâ (207/2, 253/1), cenk → ceng (207/6), muḥyyer → muḥayyer (209/4), Gizlüdurur → Gizlü durur (210/2), firḳat → fûrḳat (214/3), byaâbânında → beyâbânında (214/4), Ferhad-ı → Ferhâd-ı (215/5), nâveg → nâvek (216/5), söziñe → sözüñe (218/4), olura → olursa (220/1), meh-liḳ-yı Rûm → meh-liḳâ-yı Rûm (221/5), 'şâ-yı → 'aşâ-yı (221/5), yinemeyüp → yiñemeyüp (225/4), kilimini → kilîmini (230/2), cândan → câmdan (237/1), ağızı → ağızı (237/2), ḥâbından → ḥâbından (238/2), Ḥayvân'a → ḥayvâna (246/2), dehânumdan → dehânumdur (247/1), ḥüsi → ḥüsni (247/5), şıfatı → şıfatı (249/3), nîl-i → Nîl-i (251/3), âhâmdn → âhumdan (254/4), görünen → görinen (258/3), çür'a → cür'a (262/2), keyfiyeti → keyfiyyeti (264/2), ḥirâmnuñ → ḥirâmânuñ (267/1), olacağn → olacağın (268/2), dvrân → devrân (269/2), ṭâr → ṭar (269/2), öd → od (271/6), câzû → câzû (272/2), gül-bu → gül-bû (272/4), Ḥalka-i → Ḥalka-i (273/6, 282/3), bugün ki → bugünkü (275/6), cevelân → cevlân (277/5), Muğbecedür → Muğbeçedür (281/2), muğbece → muğ-beçe (281/2), div → dîv (284/4), cezbe → cezbe (285/5), meczûba → meczûba (285/5), Ḥacılardur → Ḥâcılardur (286/2), le'inüñ → la'inüñ (286/3), ye'cücına → Ye'cücına (286/4), Aşinâ → Âşinâ (290/3), periyi → periyî (292/4), intzâr → intzâr-ı → intizâr-ı (294/6), kiş → kişi (296/1), ḳarar → ḳarâr (296/3), imş → imiş (298/2), Şanavberi → şanavberi (298/4), bañzedügiçün → beñzedügiçün (303/2), 'ayplamış / 'ayblamış (305/2), kütâh / kütâh (305/3), fâ'de / fâ'ide (307/3), güher-idi / gevher-idi (307/6), şîr / sihr (315/9), şafâ →

Şafâ (320/2), h̄arç / h̄arc (320→5, 352→4), la‘lin → la‘līn (327/3), beñzen → beñzer (327/1), gönlinde ki → gönlindeki (330/4), ‘aceblerm̄ş → ‘aceblermiş (334/3), Sivās → Sīvās (339/5), mayil → māyil (340/1), irāğ → irāğ (340/7), ayā → āyā (341/1), beru → berü (342/5), şeş-der-i → şeşder-i (344/3), üstime → üstüme (347/4), çāğmı / çağmı (348→4), old / oldu (349→5), yeldi / yildi (354→2), gl / gel (362/3), senzüz / sensüz (363/1), kıldı / kıldı (365/1)

İmlâ birliğinin bulunmayışına örnekler:

Kurulan metinde imlâ birliği bulunmamaktadır. Aynı görevdeki Farsça ekler, hatta aynı ekler farklı imlâlarla yazılmıştır. Aynı kelimenin dahi farklı imlâlarla yazıldığı onlarca örneği vardır. Birkaç misal: āsmān (II/18) - āsumān (II/15); āvāre (257/4) - āvāra (15/1, 259/2); şūfī (16/7) - şōfī (192/5); gey- (21/1) - giy-; meyḥāne (336/3), mey-ḥāne (338/3); müşkīn (99/4) - müşgīn (111/5...); şebdīz (104/2) - Şeb-dīz (262/5); kūşe (127/5, 263/6) - gūşe (263/6); Ḥayy-i Lā-yemūt (26/5) - ḥayy-i lā-yemūt (27/2); yağma (359/5...) - yağmā (10/2, 341/7); mehlikā (291/5), meh-liḳā (294/1); hevādār (315/1) - hevā-dār (359/1); nāzik (157/6) - nāzūk (161/5) - nāzūg (233/3); seyl-āb (49/1) – girdāb (49/6); rehber (23/1) dil-ber (41/4, 259/5)...

Metin Tenkidi Usulü Açısından Yapılan Hatalar:

Yazar aynı cümlede eserin tenkitli metnini, Divan’ın biri matbû olan beş nüshası üzerinden tespit ettiğini söylemekte; “Dîvân Nüshalarının Tespiti ve Metnin Kuruluşu” başlığı altında da “*Kataloglardan Divan’ın biri matbû olmak üzere beş nüshasını*” tespit ettiğini kaydetmektedir. Hâlbuki çok etraflı bir taramaya girmeden hemen el altında bulunabilecek birkaç kaynağa baksaydı aslında İbni Kemâl Divanı nüshalarının daha fazla olduğunu görürdü. Bu konuda da sayın Demirel, bilimsellikten uzak bir tavırla “görmezden gelme” yaklaşımını tercih etmiştir. Şöyle ki; yazarın, özellikle İbni Kemâl’in eserlerini tanıttığı bölümde Atsız’ın Şarkiyat Mecmuası’nda yayımlanan makalesini hiçbir tenkit ve tahlile tabi tutmaksızın özetlediği açıktır. Fakat aynı makalenin çalışmasıyla doğrudan ilgili olan Türkçe Divan’ın nüshalarının tanıtıldığı kısımda “*Revan 2029 (1b-39b)*”, “*Üniversite (Türkçe) 1308 (29 yap.)*” ve

“*Üniversite (Türkçe) 2904 (66 yap. 1312 istinsahlı...)*” açıklamasıyla verilen üç nüshanın (Atsız 1966: 76) görülememesi nasıl izah edilebilir? Çalışmada, bu üç nüshanın tenkitli metne neden dahil edilmediği sorusuna cevap bulmak bir yana, bu nüshalardan söz dahi edilmemektedir. Yazar, meselâ eski edebiyatımız üzerine çalışanların temel müracaat kaynaklarından olması gereken Tuhfe-i Nâilî’ye baksaydı Atsız’ın kaydettiği İstanbul Üniversitesi 2904 nüshasına ilâve olarak aynı kütüphanede 3007 ve 8538 numaralarda kayıtlı iki nüshasının daha bulunduğunu görürdü (Tuman 2001: 10).³ Yani yazarın ifade ettiği gibi eserin dört değil (bizim hiçbir katalog araştırmasına girmeden tespit edebildiğimiz) en az 9 (dokuz) yazma nüshası mevcuttur. Eğer bu nüshalar da değerlendirilmiş olsaydı, yazarın Önsöz’de –pek de âşinâ olmadığımız- “*Böylece İbn-i Kemâl Divanı’nın hacmi genişledi*” şeklindeki ifadesi “... daha da genişledi” hâline dönüşebilirdi.

Önsöz’de metin tenkidi ile alâkalı olarak kullanılan “*yazmaların ayrı ayrı ele alınması*”, “*tam tenkitli metin*”, “*... tenkitli metnin hazırlanmasında önemli bir yeri olan transkripsiyon sistemi*” gibi ifadeler, ilmî bakımdan karşılığı olmayan söyleyişlerdir.

“Dîvân Nüshalarının Tespiti ve Metnin Kuruluşu” başlığı altında matbû nüshayı (M) da tenkitli metinde kullandığını söyleyen nâşir, Matbû nüshanın sonuna ilave edilen bir takım manzumeleri tenkitli metne almadığını söylemektedir (s. xxxııı). Acaba yapılan incelemeler sonucunda o ekli şiirlerin şaire ait olmadığı kanaatine mi varılmıştır, yoksa matbû nüshanın sıhhatine mi güvenilmemiştir yahut bilemediğimiz başka bir sebepten mi bu şiirler değerlendirilmemiştir? Bu sorulara cevap bulamadıktan başka bu manzumelerin adedi, nazım şekilleri gibi konularda da bir bilgiye rastlayamıyoruz. Sayın nâşir bu şiirlerin İbni Kemâl’e aidiyeti hususunda tereddütte ise acaba neden İbni Kemâl’in edebî kişiliğini değerlendirdiği bölümde matbû nüshadaki şiirlerden birini “*Lirik şiirlerinden bir örnek*” olarak (s. xxvııı) sunmuştur ?

Yapılan bir yayının kapağına “Tenkidli Metin” yazmakla ve sayfaları bir takım dipnotlarla doldurmakla tenkitli metin kurulmuş olmaz. Bibliyografya’yı yayınladığı metinle ilgisini kuramadığımız onlarca esere süsleyen sayın nâşir, keşke Ahmed Ateş’in bizde bu hususta ilk sayılan makalesini (Ateş 1942) de görseydi. Kaldı ki Ahmed Ateş’in bu yazısın-

³ Tuhfe’nin yazma bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ndedir.

dan nâşirin bu Divan neşrinin yayın tarihine kadar bizde gerek genel mânâda (İlaydın 1972; Tolasa 1976; Tulum 1983; Kut 1992; İnce 1992; Horata 1992; Ünver 1993), gerekse bir eserin nüshalarından veya tenkitli metninin neşrinden hareketle (Tekin 1979; Akkuş 1996; Bilkan 1996; Kılıç 1996; Çeltik 1996) onlarca makale, bildiri hazırlanmış, yayımlanmıştır.

Nâşir, “Nüshaların Tanıtılması” başlığı altında metnin kuruluşunda kullandığı dört yazmayla matbû nüshayı tavsif etmiş, fakat alışılmış nüsha tavsifleri dışında, bizim için nüshaların yazı stili, cildi, kâğıdı vs. bilgilerden çok daha önemli olan barındırdıkları şiir sayısı; imlâ, mânâ, vezin vs. bakımlardan sağlamlıkları meselesi gibi bilgilere yer vermemiştir. Dahası, matbû nüsha dahil olmak üzere, nüshaların benzer ve farklı tarafları, nüsha gruplanmaları / akrabalık bağları, şecere, bunlardan hareketle nüshaların tenkitli metinde kullanılmalarının gerekçeleri gibi elzem bilgilerin hiçbiri bulunmamaktadır ki, bu da eseri daha baştan ciddî bir maluliyete sevk etmektedir.

İki kaside, bir murabba, bir kıt'a ve 365 gazelden müteşekkil Divan metninden çıkarabildiğimiz kadarıyla (çünkü nâşir tarafından bu bilgi de verilmemiştir) tenkitli metinde kullanılan beş nüshada da mevcut olan şiir sayısı 213'tür. 275 şiir S, Ü2, Ü3 ve M nüshalarında müştereken bulunmaktadır. Bir adet de M nüshasında bulunmayıp diğer üç nüshada (S, Ü2, Ü3) yer alan şiir vardır. Barındırdığı şiir sayısı bakımından olduğu gibi metin bakımından da en farklı olan nüsha Ü1'dir. Bu nüshadaki toplam şiir sayısı 274'dür. Bütün nüshalardaki şiir sayısı tek tek aynı olduğu hâlde Ü1 nüshasında mevcut olup diğer nüshalarda bulunmayan 70 adet şiir vardır. Diğer dört nüshada müştereken bulunduğu hâlde Ü1 nüshasında bulunmayan şiir sayısı da o kadardır. Ü1 dışındaki diğer üç yazma ve matbû nüsha, aynı şiirleri barındırdıkları gibi metin bakımından da aralarında hemen hiç fark yoktur (Bunu nüshaları görerek değil, tenkitli metnin aparatlarına bakarak söylüyoruz). Şu hâlde hangi rivayetin doğru kabul edilmesi gerektiği hususunda mikyaslardan biri (ama sadece biri) olan “nüshaların çoğunda yer alan şekil / rivayet / varyant” esasının bir önemi kalmamış demektir. Zira iki yazma nüsha (Ü2, Ü3) büyük ihtimâlle, istinsah tarihi daha eski olan S nüshasından çoğaltılmış, matbû (M) nüsha da bunların birinden aktarılmıştır. Esasen tenkitli metinde kullanılması gereken S ve Ü1 olmak üzere iki dal söz konusudur.

Sayın Demirel, çoğunlukla dört nüshada müşterek olan rivayetleri metne dahil etmiş, vezin ve anlam bakımından hemen daima doğru rivayetleri barındıran Ü1 nüshasını aparata alarak onu ihmal etmiştir ki, tenkitli metin olarak hazırlandığı ifade edilen Divan'ın en ciddî kusurlarından biri de budur. Bu hususta Ahmed Ateş'e kulak verelim: *“Beş yazmadan üçü bir rivayette ittifak ederse, mânâ vermek şartı ile, müellifin kullandığı kelime bu olduğu düşünülebilir. Bu ilk nazarda doğru gibi görünür. Fakat çok zaman yazmaların yanlışlarda ittifak ettiği vâkidir. Meselâ bu beş yazmadan dördü şimdi kaybolmuş bir başka yazmadan istinsah olunmuş ise, örneğini aynen meydana çıkarmak isteyen müstensihler, tabîidir ki, onun yanlışlarını devam ettireceklerdir. Bu hâlde yazmalar, bire karşı dört gibi mühim bir ekseriyete mâlik oldukları hâlde müellifin sözünü göstermeyeceklerdir. (Ateş 1942: 257-258)”*

Peki nâşirin tercihleri hep bu yönde mi olmuştur? Hayır. Ama gariptir ki Ü1 nüshasındaki rivayetin doğru kabul edilerek diğer dört nüshadaki varyantın aparata alındığı farklılıkların çoğu mânâ bakımından ehemmiyetsiz, yani her iki varyantın da doğru kabul edilmesinde mânâ, vezin, kafiye vb. bakımlardan mahzur bulunmayan farklılıklardır. İki varyantın da uygun olduğu durumlarda belirginleşen bu kararsızlık metin boyu sürdürülmüştür.

Bu çalışmanın metin tenkidi açısından bundan daha vahim kusurları vardır ki, bunlar bilgi eksikliğinden değil tamamen dikkatsizlikten ve ciddiyetsizlikten kaynaklanmıştır. Bazı dipnotlarda metinde hiç bulunmayan kelimelerin yer alması (II/5, II/28, 103/5, 148/6b, Murabba/9, 286/3, 295/4, 297/5); bazılarında varyant olarak gösterilen kelimelerin metinde farklı olması (49/1, 110/5, 222/4, 223/4, 265/5), bazı dipnotlarda da metindeki varyantla aparata alınan varyantın birbirine karıştırılması (74/3, 92/1, 145/3b, 310/5) dikkatsizliğin ve savrukluğun boyutlarını ortaya koymaktadır. S, Ü2, Ü3 ve M nüshalarında yer alan 338. gazelin 7. beyti için ilgili dipnotta “7. beyit S, Ü2, Ü3, M’de yok” notunun düşülmesi (o hâlde bu şiire nereden alındı?) bu özensizliğin bir başka tezâhürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlardan başka, dipnotlarda yanlış şiir numaralarının verilmesi, dipnot numaralarıyla ilgili şiirlerin birbirinden çok uzak sayfalarda bulunması gibi esasen metin tenkidi usulü çerçevesinde lafı bile edilmemesi icap eden, dikkatsizlik ve özensizlik eseri mebzul miktarda kusur mevcuttur.

Yazımızda asıl temas etmek istediğimiz mesele, rivayetlerin (varyant, şekil) değerlendirilmesinde gördüğümüz aksaklık ve yanlışlıklardır. Bunlardan kayda değer olanları nâşirin yayınladığı metindeki hâliyle aktardıktan sonra düşünce ve değerlendirmelerimizi beyan edeceğiz.

Tâb-ı 'ışkuñ yaqdı cânı göz yaşından nef' yok

İssı çalmışdur yüregın n'eylesün yârân aña (5/5)

Diğer nüshalarda metin böyleyken nâşire göre Ü1 nüshasında “İssı çalmışdur yüregın” yerine “ıssı çalmış birekindür” yazmaktadır. Yazarın “yârân” okuduğu kelimeyi “bârân” olarak, aparata “birekindür” yazdığı kelimeyi de “bir ekindür” şeklinde düzeltince beyit de bir derinlik kazanıyor. Şair, aşk ateşinden yanan cânını sıcak vurmuş bir ekine benzetererek, nasıl o ekine yağmurun (bârân) bir faydası olmazsa cânına da ağlamanın kâr etmeyeceğini söylüyor.

Şunuñ içinde yatmağ-ıla mâr olurdı kıl

Zülfün yüzünde yüze gelüp görine şabâ (14/6)

Beytin mevcut şekliyle bir anlamı yoktur. Olsa bile hemen bir sonraki beytin de “yüze gelüp görine şabâ” diye bitmesi dahi kesinlikle aparatdaki “tırmağ-ıla oldı ejdehâ” (Ü1) şeklini tercih etmeyi gerektirirdi. Saç kılı, içindeki boşluk dolayısıyla uzun süre suda kalınca şişer. Eski telâkkide bu, kılın büyümesi, canlanması, yılanı dönüşmesi vs. olarak düşünülürdü (Onay 1993: 254). İlk mısradaki bu inanışa telmih var. Sevgilinin yüzü, ter ü tâze olmasından, gül gibi kırmızı yanaklardan (ruh), ayva tüylerinden (hat), âb-ı hayât (yar) akıtan ağzından (dehân, fem) vs. dolayı âdetâ bir gülistândır, çemendir, suyu bol, bereketli bir yerdir. Şair diyor ki, “Suyun içinde durmakla kıl yılanı dönüştüğüne göre senin saçların da yüzünde (yani o suyu bol yerde) bulunduğundan ejderha olmuştur.” Yine eski inanışa göre her hazineyi bir ejderhâ bekler. Sevgilinin yüzü hazinesini bekleyen de ejderhâ saçlarıdır.

Beñzedi gül-şen ü ÷onandı serv oldı bî-nazîr

Bihîşt ü Tübâ'ya tübâ lehüm ve hüsñü me 'âb (24/4)

Her iki mısradaki da vezin problemlidir. İlk mısradaki iki, ikinci mısradaki bir yerde görülen vezin kusurunun üçünden de şairi mesul değil. Nâşir, zihaf olan hecelerle uzunluğun gösterilmemesi gerektiği konusunda has-

sasiyet sahibi olmadığı için vezin gereği “tûbi” okuması gereken “tûbâ” kelimesini bildiği gibi okumuş. Beyitte bir mânâ da yok. “Benzedi” diyor ama, benzetme unsurları ortada yok. Hâlbuki kelime “Bezendi” olunca (aparatta bu şekil yok) veznin aksayan bir ayağı bir düzeldiği gibi şairin meramı da anlaşılmaya başlıyor. Yazarın neden tercih ettiğini anlayamadığımız “bî-naẓîr” yerine aparata attığı Ü1 nüshasındaki “naẓîr”i metne dahil ettiğimizde beyit vezince de, anlamca da müttekâmil hâle geliyor: “Gül bahçesi süslendi, servi donandı; (gül bahçesi) cennete, (servi de) tûbâya benzedi. ‘Mutluluk ve gelecek onlarıdır’ “

Şâm-ı zülfûñ şevk-i dil murğına dâm olsa ne tañ

Kişinûñ cennet vatan lâ-büd ayağın bağlar (69/4)

“Şevk-i dil murğu” diye bir söyleyiş söz konusu olamaz. Aparata baktığımızda “şevk-i dil” yerine Ü1 ve M nüshalarında nâşirin tercih etmediği “şevki dil” varyantının yer aldığını görüyoruz. O zaman mânâ yüzünü açıyor: Fakat bu beytin aparatında “cennet vatan” yerine “hubb-ı vatan” varyantı da vardır ki şüphesiz doğru olan “hubb-ı vatan”dır. Hatta bize göre diğer nüshalardaki imlâ da “hubb-ı vatan” olmalıdır. 16. asır için “cennet vatan” kavramı herhâlde çok yabancıdır. Ayrıca her iki mısradaki “şevk - hubb” ve “dâm - bağ” kelimeleri arasındaki anlam ilişkisi de unutulmamalı. Şair günümüz diliyle şöyle diyor: “Senin saçının karanlığının iştiyakı gönül kuşuna tuzak olsa şaşılır mı? Şüphe yok ki vatan sevgisi insanın ayağını bağlar”

Gül ruħlaruñla sünbül-i zülfûñ gören didi

Yâ Rab ne nûrdur bu ki müşğîn dehâni var (111/5)

Bu beyit şu mânâyâ geliyor: “(Ey sevgili!) Senin gül yanaklarınla sünbül saçlarını gören(ler) dedi ki: Allah’ım! Bu nasıl nurdur ki misk kokulu ağzı var.” İyi ama bu ne mânâyâ geliyor? Bir kere müşğîn (misk kokulu) ağız için kullanılmaz. Ayrıca birinci mısra ile ikinci mısra arasında bir ilgi de yok. “dehâni var” yerine aparata atılan Ü1’deki “duhâni var” (dumanı var) varyantı değerlendirilince beytin esprisi de gün yüzüne çıkıyor. Gül yanaklar renk itibarıyla “ateş”, sünbül saçlar da şekil bakımından “duman”dır. Misk kokulu saçlar ateş yanaklara düşünce elbette misk kokulu duman peydâ eden bir “nur” teressüm edecektir.

Diller şikârına ne kemend ü ne kemân gerek

Zülfûñ girihlerin çözme kaşuñ yayını yaş (143/3)

Sevgilinin saçları âşğın gönlünü ağına düşüren bir tuzaktır. Şair ilk mısrada “Gönül avlamak için kement ve yay gerekmez” diyor. O hâlde ikinci mısra bunu teyit edici olmalı. Hâlbuki burada “Saçının bük-

lümlelerini çözme, kaşının yayınının kirişlerini gevşet.” diyor. Elbette âşığı avlamak için silaha gerek yoksa yayın kurulu (ok atmaya hazır) olması gereksizdir. Fakat saçların kıvrımlarını çözmemesi neden? Tam tersine, madem ki tuzağa gerek yok, çözmeli. Cevabı yine aparatta buluyoruz ve aparatdaki Ü1 versiyonu yerine konunca mısra hem anlamca hem vezince düzeliyor: “Zülfün girihlerin çöz ü kaşuñ yayını yaş”

Aşağıdaki beyit de, metnin, beyitlerin mânâları üzerinde ince ince düşünülmeden oluşturulduğunda şiirin neler kaybettiğine bir misâldir. Burada bir tek kelimenin yanlış seçimi söz konusudur:

Göñlümi ‘ışkuñ gamı-la bî-ķarār itdi firāk
Beñlerüñ gibi ķarārum tār u mār itdi firāk (160/1)

Yazar sadece Ü1 nüshasında yer alan “zülfün” kelimesi yerine diğer nüshalarda müştereken bulunan “ışkuñ”u metne alınca neler olmuş? Bir kere şairin beyitte çizmek istediği koyu siyah tablonun rengi açılıyor. Zira beyitteki “tār” doğrudan doğruya karanlık olduğu gibi “beñ” (yüzdeki ben) de renk itibarıyla siyahtır. Beyitte iki kez geçen “firāk” (ayrılık) ile “gam” da âşık için zımmen siyah ve karanlık demektir. Şairin firāk gibi iki kez kullandığı “ķarār” kelimesi anlamca olmasa da ses itibarıyla “kara”yı tedai ettirmektedir. Buraya Klâsik şiirimizde illâ koyu siyahı makbul olan “zülf” (saç) yerine “ışk”ı (aşk) koymak bütün bu incelikleri bozar. Fakat kelimeler arasındaki ilişki bununla sınırlı değil. İbni Kemâl, sevgilisine “Ayrılık, tıpkı benlerin gibi benim kararımı da tārümâr etti” derken “tār u mār”ı sadece dağınık anlamında kullanmıyor. “Tār” (karanlık) renk bakımından sevgilinin beni, “mār” (yılan) da şekil itibarıyla kıvrım kıvrım saçıyla ilişkilidir. Yine eski şiirimizde zülfle ilgili unsurlardan biri “dağınık”, yani “bî-ķarār” olmasıdır ki, birinci mısradaki buna da işaret vardır. Nitekim “tārümâr” da aynı mânâya gelir. Ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz gönül-saç ilişkisi de göz ardı edilmemelidir.

Gel gör arada toptolu gül-zār içi ħār
Ālem aġyār ile toldı bize bir bār gerek (177/4)

Nâşirin hangi nüshayı niçin tercih ettiğini anlamak çok zor. Birinci mısradaki veznin bozuk olduğu o kadar açık ki. Yine aparata göre metne alınan “Gel gör arada” varyantı yerinde Ü1 nüshasında “Gel görünmez arada” yazıyormuş. Bu, en azından vezni düzeltiyor. Bir de yazar zor olanı başararak “gül”ü “gel” okumamış olsa mısra çözülecek: “Gül görünmez arada toptolu gülzār içi ħār”. Farsça sözlüklerde birçok karşılı-

ğı olan “bâr”ın hiçbir anlamı buraya uymuyor. Nâşirin metnine göre hiçbir nüshada bulunmadığı hâlde bu kelimenin “yâr” olması gerektiği çok açık. Yazar, kelimenin ilk beyitte de kafiye olarak kullanılmış olmasından hareketle “bâr”ı düşünmüş olabilir. Hâlbuki öncekinde “arkadaş, dost”, burada “sevgili” yerine kullanılmıştır.

‘İşkuñ gerek ki senüñ-ile başa varavuz

Ayağda kalmağa kişide hüner gerek (185/5)

İlk bakışta hatasız gibi gelen bir beyit. “Başa varmak”, “başa çıkmak, bir işi sonuçlandırabilmek” anlamlarına gelen arkaik bir deyim. Fakat ikinci mısra da vezin problemlidir. “kalmağa” kelimesindeki eksiklik vezni aksatıyor. Aparattaki “kalmamağa” (Ü1) kelimesini doğru kabul edince vezin de mânâ da kurtuluyor. Çünkü “ayakta kalmak” da tıpkı başa varmak gibi arkaik bir deyim ve “işleri ilerletemeyip yarıda bırakmak” demek (Dilçin 1983: 18). Farsçadaki “der-mânde” karşılığı olan bu deyim, şaşkın, bir işi becerememiş olan bir kişinin çaresiz bir şekilde ayakta kalmasından kinaye olduğu açıktır. Diğer dört nüshadaki şekli doğru kabul ettiğimizde şairin meramını tamamen anlaşılmasız bir hâlde getirmiş oluruz.

Bağlayaldan zülf-i kâfir-kîş dil der-bendini

Zühd ü takvâ yolına uğramaz oldu kârbân (229/3)

Aparata alınan Ü1 nüshasında “zülf-i kâfir-kîş” yerine “zülf-i kâfir-kîşi”, “dil” yerine de “dîn” şekli var ki, her iki rivayette de diğer dört nüsha yerine Ü1 rivayeti metne alınmalıydı. Gönül geçidinin (der-bend) bağlanmasıyla kervan neden züht ve takva yoluna uğramaz olsun? Burada şairin dediği şudur: “(Sevgilinin) kâfir dinli saçları din geçidini tuttuğundan beri züht ve takvâ (ibadet) yoluna kervan uğramaz oldu.” Burada “dil”i tercih ettiğimizde her şeyden önce anlam muğlak olacağı gibi beyitteki “dîn” ile ilgili tenâsüp bağlarını da koparmış oluruz.

Yüzünü görüp şandum bedr ayı itdüm iştibâh

Baña gönülün kalmasun ol iştibâhumdan şağın (254/6)

İlk mısraın vezni kusurlu. Aparata bakıldığında iki nüsha farkı görülüyor. “görüp şandum: şandum görüp Ü1” ve “bedr ayı”: bedr aya”. Yine aparattakiler metinde metindekiler aparatta yer almalıdır. Böylece vezin düzeldiği gibi beyit de anlaşılır hâlde gelecektir. “İştibâh” benzetme demek ve “bedr ay” benzeyen değil benzetilen olduğuna göre şairin “Yü-

zünü görüp bedr aya (dolunaya) benzettim.” demesi icap eder, “dolunayı” değil.

*Bencileyin yüzine gözin diküp hayrân kıala
Şûretüm naķş itselerdi ķaşrınıñ evvânına (275/3)*

Bu beyti, bir nüshayı esas alıp onun doğruluğuna iman ettikten sonra ehemmiyetsiz görülen diğer nüshaları kayda almamanın mahzuruna dikkat çekmek için gösterdik. Ü1 nüshasında bulunmayan bu şiirde, yukarıdaki beytin son kelimesi diğer üç nüshada (Ü2, Ü3, M) “dīvārına” iken nâşir muteber kabul ettiği S nüshasındaki “eyvânına” varyantını tercih etmiş. Anlamca her ikisi de uygun olmakla beraber diğer mısraların kafiyelerindeki “bārına, astārına, dīdārına....” kelimeleri bize doğruyun hangisi olduğunu kolaylıkla söylüyor.

*Āfitāb-ı hüsünüñe oldu rakīb ebrū siyāh
Kıara baķtumdur ki ayıra cemālūñden beni (328/4)*

Burada da “ebrū siyāh” yerine Ü1’deki “ebr-i siyāh” şekli metne alınmalıydı ki, şairin meramı ortaya çıksın: “(Ey sevgili), rakip, beni o güzel yüzünden ayırmak isteyen kara baķtum gibi güzelliğinin güneşi üzerinde kara bir bulut oldu.”

Bu örneklerden başka beytin anlamına büyük oranda tesir etmeyen, fakat vezin, kafiye gibi hususlar bakımından mutlaka aparatteki varyantla metne alınanın yer değiştirilmesi gereken diğer örnekler şunlardır: ‘Adūnuñ (ap. ‘Adūnuñ -II/30), mihr mihr müjesi (ap. her müjesi -II/35), ķad u bālā (ap. ķad-bālā, doğrusu ķad-i bālā -8/5), yüze (ap. Bize -14/7), sünbül eyler (ap. sünbül-i ter -41/6), gün yüzine (ap. göz nūrına -36/4), hayālī-le (ap. hevāsı-la -41/7), naķşı sīn ü lāmdur (ap. naķş-ı sīn ü lāmdur -50/5), haķtı sebzī bergdür (ap. haķt-ı sebzi bergdür -52/4), cān naķdin (ap. cān naķdini -53/4), tar ğoncaya (ap. ter ğoncaya -67/1), olmış táb-dār (ap. zülf-i táb-dār -68/1), leķāfet şol (ap. melāķat şol -75/5), her dem (ap. bir dem-76/5), güle göñül (ap. gülme göñül -100/2), gāh (ap. geh -116/1, 117/6), dünyāda (ap. dünyeye -144/1), nāzīkdür (ap. nāzūkdür -157/6), bāde-i la‘l (ap. bāde-i nāb -168/5), ‘ıķķ yolında anı ki(ap. Ēıķķ yolında anı -171/3), ağzından (ap. ađzuñdan -175/3), ‘ıķķ da‘vāsın baña sen (ap. ‘ıķķ da‘vāsın -da‘visin” olacak itme -219/6), Gerçi (ap. Gerçi ki -222/1), zülf ü nigārı (ap. S, Ü2, Ü3, zülf-i nigārı -223/1), nā-şādkārı (ap. nā-sāz-kārı -223/2), bulur (ap. umar -253/7), gelmezdi haķtuñ (ap. tiz gelmezdi haķ -284/6), bir gün (ap. bu gün -296/1), işidüp

(ap. işiden -307/3), diye (ap. dime -312/5), defter-i tûmâr (ap. defter ü tûmâr -342/3), sâyeñ (ap. sâyl -343/4), dünyâda (dünyede -352/2), el-ħağ (ap. almak -357/2).

Okuma Hataları:

Hazırlanan tenkitli metindeki esaslı ve en kesif hatalar metin okumada görülmektedir. Burada dikkatleri çekmek istediğimiz, başka bir ifadeyle daha önemli gördüğümüz okuma hatalarını açacak, diğerlerini ise sonda bir liste hâline göstereceğiz.

Öñüñde şu'le-i şem'-i zafer durur iñler

Nesîm-i nuşretüñ esdükçe nâ-gehân ħancer (2/23)

Bu beyitte “iñlemek” fiili anlamsızdır. “iñler” yerine “añılır” düşünülebilirse de herhâlde burada şair şunu söylüyor: “Ħancer, zafer mumunun ışığı gibidir. Senin galibiyet rüzgârın estikçe, senin önünde (tıpkı mum ışığının rüzgârda eğildiği gibi) eğilir.”

Derd-i ħicrân boyaya vây beni

Vaşla çâre yoğ-ısa âh baña (7/5)

Bu beytin her iki mısraında da vezin kusurludur ve bu hâliyle beyit anlamsızdır. “Derd-i ħicran”, “Derd-i ħicrâna” olur ve ikinci mısradaki “Vaşla”, “Vaşlına” okunursa vezin de anlam da yerine oturur: “(Sevgilinin) derdi beni ħicrana boyar, vah benim hâlime! Ona kavuşmaya çare yoksa bana yazık...”

Ħiç bârik-nazar ol ince bilüñden seçemez

Mû-yı gîşûlaruñı k'oldı saña hemm ü belâ (10/5)

Burada “endişe, gam, keder anlamlarına gelen “hemm” ve “belâ” metnin akışını bozmaktadır. Klâsik şiirimizde boş, okura anlamsız gelecek, fazla söze yer yoktur. Neden saçların kılları sevgiliye sıkıntı ve belâ olsun, olsa olsa âşığa dert olur, belâ olur. Yazarın “hemm ü belâ” okuduğu kelime aslında “hem-bâlâ”dır. Yani şairin meramı şudur: “En dikkatli gözler bile boyunla aynı yükseklikte olan saçlarındaki kıllarla belini ayırt demez.” Klâsik şiirimizde sevgilinin beli o kadar incedir ki adeta yok mesabesinde. Saçın da uzunluğunu makbuldür. Tabii saç gibi sevgili de uzun, servi botludur. Saçın kılları da sevgilinin boyuyla aynı yükseklikte olunca ikisi de o kadar ince ki en dikkatli bakışlar bile hangisinin bel, hangisinin saç olduğunu fark edemezler. Tabii beyitte “bârik” (ince) kelimesinin kullanılması da bu anlamda tesadüf değildir.

*İtdi her şā'ir kaşuñ şānında her egri hayāl
Şimdi bildüm yog-ımsıñ 'ālemde bir şānlı dürüst (31/7)*

Bu gazelin diğer kafiyeleri “cānı dürüst, peymānı dürüst” vs. Yani son kelimelerin “şānı dürüst” olduğu açık. İlk mısradaki ikinci “her” kelimesi de “bir” olacaktır.

*Zāhır olur dilde şevkı la' lūñūñ
Yāra rengin gösterür şāfī zücāc (37/7)*

İkinci mısraın ilk iki kelimesi “Yāra rengin” değil “Bāde rengin” olacaktır. Şair, gönlünü şeffaf, tertemiz bir cama, sevgilinin dudağını da şaraba benzetererek diyor ki, “(Ey sevgili) Temiz bir kadeh şarabın rengini nasıl gösterirse, gönlümde senin lal gibi kırmızı dudaklarına olan iştihak da açıkça görünür.”

*Eşk-ile rū-yı zer virür 'āşıklara haṭuñ
Dünyā-perest olana olur sîm ü zer lezîz (46/5)*

Bu beyitten sevgilinin hatlarının (ayva tüyleri) göz yaşıyla birlikte âşıklara altından yapılmış (veya altın gibi) bir çehre verdiği anlaşılıyor ki, anlamsız bir söyleyiştir. Hâlbuki doğrusu “zer” değil, zerd (sarı), haṭuñ değil “ḥaz”dır. Birinci mısra “Eşk-ile rū-yı zerd virür 'āşıklara ḥaz” şekline dönüşünce beytin anlamı, “Göz yaşı (dökmek) ve sararmış çehre âşıklara haz verir, (zira) dünya malına değer verenlere gümüş ve altın çok tatlı gelir.” Şeklinde yerli yerine oturur. Şair, eşk (göz yaşı) ile sîm (gümüş); rū-yı zerd (sarı yüz) ile zer (altın) arasındaki münasebet ile de leff ü neşr yapmış oluyor.

Yazar 52. gazelin 5. beyti, aynı zamanda bu gazelin son kelimesini okuyamadığı için Arap harfleriyle yazmış: sin-re-kâf-dal-re. Beyit şöyle: “Oynadup gönlümü ol meh-pāre atar pāreye / Beñzer ol tıfla ki oynar elde aşık [meçhul kelime]” Şiirin kafiyeleri “terkidür, berkidür, berk dur, bergdür...” olduğuna göre bu kelimenin “sürüklemek” anlamında Türkçe “sürkit-“ filinin geniş zamanı “sürkidür” olduğu anlaşılmaktadır. Şair gönlünü aşık oyunundaki aşığa benzetererek “O ay parçası sevgili gönlümü tıpkı aşık oyunu oynayan çocuk gibi yerinden oynatıp sürükleyerek para-ya atar” diyor. Şahsen benim de çocukluğumda çok oynadığım aşık oyununda, tümsek olan kısmına “tok”, çukur olan tarafına “çik” dediğimiz hayvanların aşık kemiğinden yapıldığı için “aşık” adı verilen eneklerle bir çizgi üzerine dizilmiş paralara -veya başka âşıklara- doğru atış yapılır, tabii bu arada aşık –şairin ifade ettiği gibi- yerlerde sürüklenirdi. Sa-

yın Demirel, diğer okuyamadığı kelimeleri de yay ayrıç içinde boş bira-kacağına Arap harfleriyle yazsaydı herhâlde daha iyi olurdu.

Ḥaṭṭ-ı yâķūtı muḥaķķaķ neş idüpdür dōstum

Ḥaṭṭ-ı reyḥānuñ ki ol yâķūt-ı tâb üstindedür (77/6)

Bu beyitten hüsn-i hat sanatıyla alâkalı bazı tabirlerin bir arada kullanılmış olması dışında bir şey anlaşılıyor. “nesh” kelimesindeki transkripsiyon hatası (nesh olacak) dışında, anlamca beyit şöyle düzelecektir. Ḥaṭṭ-ı yâķūt tabiriyle kastedilen “nesih” hattını icat eden ünlü hattat Yâķūt-ı Mutsa’sımî olduğundan “Ḥaṭṭ-ı Yâķūt’ı” imlâsıyla yazılmalı. İkinci mısradaki “yâķūt-ı tâb”ın da anlamı yok, “yâķūt-ı nâb” olarak düzeltilmelidir. Yâķūt-ı nâb, işlenmemiş, saf yakut demektir ki, renk ve safiyet itibariyle sevgilinin dudağı kastedilmektedir. Beyitte “muhakkak, nesh ve reyḥân” hüsn-i hat sanatındaki muhtelif yazı stilleridir. Şair, ünlü hattat “Yâķūt” ve onun hattıyla ilgili olan fakat metinde bu anlamlarıyla yer almayan muhakkak, nesh, reyḥân ve hat kelimeleriyle hoş bir îhâm-ı tenâsüb yapıyor. Beyti bugünkü dille şöyle anlamak mümkün: “Ey sevgili, senin o saf yakut gibi (kırmızı) dudaklarının üstündeki yeşil hattın (ayva tüylerin) şüphesiz ki (güzellikte zirve olan) Yakut-ı Mustasımî’nin hattını(n kıymetini) ortadan kaldırır.”

Zülfî siyâhı sâḥir-ı bülbül degül midür

Baş ḳoşmaķ aña ḳatı müşkil degül midür (91/1)

“Sâḥir-i bülbül” (doğrusu sâḥir) tamlaması ne isim tamlaması, ne sıfat tamlaması olarak bir anlam ifade eder. Burada şair, Hârût ve Mârût’a telmihen “sâḥir-i Bâbil”den bahsediyor ki, hem sihri kılla yapımaları, hem de kıyamete kadar Bâbil’de bir kuyuya saçlarından sallanarak beklemekle cezalandırılmaları dolayısıyla edebiyatımızda sevgilinin saçıyla birlikte anılırlar. “Zülfî siyâhı” ibaresi de “Zülf-i siyâhı” olunca beyit de “Sevgilinin siyah saçları Bâbil sihirbazı değil midir? Onunla başa çıkmak çok zor bir iş değil midir?” şeklinde rahatça anlaşılır hâle gelecektir.

Bulmadı muḥlîş gönül ğamzeñ oķından oldu ğün

Maṭla‘-ı evvân-ı ḥüsn elindeki peyveste ḳaş (137/5)

Bu beyitte birinci mısradaki “muḥlis” kelimesi beyte uymuyor. Muḥlis, hulûs (kurtulma) kökünden ism-i fâildir; saf, temiz, katışıksız manasına da kullanılır. Buradan “muḥlis”in gönül isminin sıfatı olması gerekiyor ki o zaman muḥlis gönlün ne bulmadığı sorusu cevapsız kalır.

Bu kelime muhlis ile eski harflerle imlası aynı olan “mahlas” olmalıdır. Mahlas, bildiğimiz terim anlamının yanı sıra, aslında “sığınma yeri, melce”, kurtuluş yeri demektir ki, burada da bu anlamda kullanılmıştır. İkinci mısradaki da “elindeki” kelimesi beyti anlaşılabilir kılıyor. Kaşın elde işi olmaz. Bu kelime “alınındaki” olacaktır. “Ulaşmış, bitişik” anlamına gelen Farsça “peyveste”, kaş (ebrû) ile birlikte kullanılınca “çatık kaş” demek olur. Şu hâlde beytin anlamı da tebellür ediyor: “Yan bakışlarının okundan kan içinde kalan gönül sığınacak bir yer bul(a)madı. Senin alınındaki çatık kaşların, güzellik eyvanının (kemerli, yüksek köşk) giriş yeridir.” Yani “acaba oraya sığınabilir miyim?” diye âdetta yağmurdan kaçarken doluya tutulmaya candan razı bir âşık hâlet-i ruhiyesi sunulmaktadır beyitte. Bu beyti açmamızın bir sebebi de şu: Bilindiği gibi İbni Kemâl mahlas kullanmayan bir şair. “Gönül mahlas bulmadı” derken biz şairin zımnen ona da işaret ettiğini düşünüyoruz. Yine şiirde asıl anlamı (doğuş yeri, başlangıç yeri) kastedilen “matla” kelimesinin varlığı buna delâlet etmektedir.

*Şâm-ı zülfünde kamer şalnumsa ruhsârûn ne tañ
Kim karañu gecede hüsñ ü başâr eyler gâlať (145/3)*

İlk mısradaki “şalnumsa”, bir fiile benziyor ama Türkçenin ses yapısına âşina olan **an**lar bu yapıda bir fiil (salnumak) olamayacağını bilirler. O kelimenin aslında ne olması gerektiği, ikinci mısradaki yanlış bulunca kolaylaşacaktır. “hüsñ ü başâr” yani “güzellik ve görüş” garip bir tamlama grubudur. Zira eski söyleyişte atfı vavıyla tamlama yapılırken kelimeler arasında anlam ilişkisi (eşitlik, benzerlik, zıtlık) olmasına dikkat edilirdi. “hüsñ ü başâr”ı doğru olarak “hiss-i başâr” okuduğumuzda ilk mısradaki “salnumsa”nın da “sandumsa” olması gerektiği anlaşılır. Beyitte deniyor ki: “Saçımın akşamında (karanlığında) yüzünü ay sandıysam buna şaşmamalıdır, zira karanlık gecede görüş hissinde hata olabilir.”

*Dir gören âgyârı dem-serdüñ karañu gönlini
Külhanı pür düda beñzer kim içinde nâr yok (158/4)*

Bu beyti sadece işitseniz hiçbir problem yok. Fakat üç çizginin ihmâli beyti anlaşılabilir kılmış. Şöyle olmalıydı: Dir gören âgyâr-ı dem-serdüñ karañu gönlini / Külhan-ı pür-düda beñzer kim içinde nâr yok (Soğuk nefesli rakib(ler)in karanlık gönlünü gören, içi duman dolu fakat ateşi olmayan bir külhana benzetir).

Ne ğam ki cān yuķasın eyleye 'ıřķ
Etegin ķoma elden öldürür 'ıřķ (166/5)

Bu beyitten bir mânâ çıkmıyor. Beyti birkaç kelime değişikliğiyle şöyle okursak düzelecektir: “Ne ğam ki cān yuķasın iyleye 'ıřķ / Etegin ķoma elden öldürür 'ıřķ” Cān yuķası, “zayıf, kuvvetsiz narin can” demektir. Türkçe bir kelime olan iylemek (veya iĝlemek) ise hastalandırma anlamındadır. Bize göre şair şöyle diyor: “Aşk, dayanıksız canları hastalandırır ne gam; (Ey gönül) onu ihmal etme ki aşk öldürücü bir şeydir.”

Revzenlik itmiş-idi itlerüñle
Tefāk itmese aęyār-ı münāfiķ (167/4)

Revzen, Farsça pencere demekse de “revzenlik etmek” mânâsızdır, hele bu beyte tamamen yabancı düşmektedir. “Tefāk” kelimesi de bildiğimiz lugatlerde yer almıyor. “revzenlik” kelimesini “düzenlik”, “tefāk”ı da “nifāk” yaptığımızda beytin yüzü açılıyor, fakat yine de eksiklik kalıyor. Sanırsız “itmiş-idi” ibaresi de “itmiş-idüm” olmalı: “(Ey sevgili!) İki yüzlü rakip araya nifak sokmasaydı (kapındaki) itleriyle düzen, asayış içinde yaşayıp gidiyordum.”

Sözlerüm iyhām ider her söz ki aęzuñdan çıkar
Sözlerüm iş'ār ider iy dil bu eř'āruñ senüñ (175/5)

Beyitten bu hâliyle de bir anlam çıkarılabilirse de hiçbir nüktesi ve inceliği yoktur. Aparatta Ü1 nüshasında ilk mısradaki “Sözlerüm”ün “Sözler” olduğu gösteriliyor ki bu nüshadaki imlâ doğrudur; ancak yazarın okuyuşu hatalıdır. O kelime “Sözler” değil “Süzlar”dır. İkinci mısradaki “Sözlerüm” ise “Şūrlar”dır (ki Mecma'u'n-nezâ'ir'de öyledir). Şair burada harf oyunları yapıyor. İlk mısradaki s ve z sesleriyle, ikinci mısradaki ş ve r sesleriyle yaptığı bu ses armonisinde harflerin şekil özellikleri (sinşin; re-ze arasındaki nokta ilişkisi) de önem taşıyor.

Var ayağında ol servüñ sāye-veş topraķ ol
Gel berü tacsuz ser-i ģalka-i 'uřşāk ol (192/1)

Her iki mısraı da vezne uymayan bu beyitte dört okuma, bir de transkripsiyon hatası vardır. Birinci mısradaki şahıs zamiri “ol”un vezin icabı “o” olması gerektiği açıktır. İkinci mısradaki vezni de bozan “tacsuz” kelimesinin beyitte yeri yoktur. O kelime “tác-ı ser-i” olacaktır. Ondan sonra gelen terkib zaten bir kalıp ifadedir ve “ser-i ģalka” değil “ser-

halka”dır. Beytin doğru okunuşu şudur: Var ayağında o servüñ sâye-veş toprak ol / Gel berü tâc-ı ser-i ser-halka-i ‘uşşâk ol.

Şâmında gösterür saçınıñ çîn-i zengbâr

Mısr-ı cemâlûñ açsa büt-i zer kabâ-yı Rûm (221/3)

Bu beyit bize hiçbir şey söylemiyor. Beytin her iki mısraı birer cümleden oluşmaktadır. İlk mısradaki “zengbâr” zengiler (zenciler) yurdu mânâsına gelip Habeşistan için kullanılır, o sebeple “Zengbâr” yazılmalıydı. “çîn-i” kelimesinde şair “kıvrım” anlamındaki Farsça “çîn”i kasdetmiştir; dolayısıyla orada bir terkip bulunmamak gerekir: “Şâmında gösterür saçınıñ çîni Zengbâr”. İkinci cümle daha da karmaşık. “açsa” kelimesinden bunun bir şart cümlesi olduğu anlaşılıyor, fakat cümlelerin asıl fiili ortada yok. Şiirin redifi “â-yı Rûm” olduğuna göre problem “kabâ-yı Rûm” (parlak elbise / Anadolu işi elbise) tamlamasında olmamalı. Sevgili için “büt” kelimesinin kullanılması Klâsik şiirimizde yaygın ise de, bu beyitte “büt-i zer” ile (altın put) ne kavram, ne şekil, ne de renk itibarıyla ilgili bir kelime yok. Sözkonusu ibare “büt-i zer” değil, “hasıl eder, meydana getirir” anlamına gelen “bitürür”dür. Burada Şâm, Çîn, Zengibâr, Mısr, Rûm yer / ülke adlarındaki tenasüp ve îhâm-ı tenasüp gözden kaçırılmıştır.

Gün gibi şevk-ı rüyuñi rüşen beyân idüp

Süz-ı dilümi yinemeyüp yana söylerüm

Bu beytin de bir anlamı yok. Problem ikinci mısradadır. “Yineme-“ (yenememek) fiilinden kasıt “zapedememek, başa çıkamamak” ise nun ile değil nazal n ile yazılır: “yînemeyüp”. Hâlbuki şairin derdi bambaşka: “Süz-ı dilümi yanamazsam yâ ne söylerüm” Beytin tamamına bakacak olursak, “(Ey sevgili!) senin güneş gibi yüzünü açıkça anlatıp gönlümün ateşine yanamazsam, peki ya ne söylerim?” Yani ben şairsem senin o güneş gibi yüzünü, güneş yüzünün gönlümü yakışını (tıpkı yüzün gibi) açık ve aydınlık bir tarzda anlatamazsam, peki ben nasıl şairim, ya başka neyi anlatabilirim? diyor.

Söz uymaz nâşîha dil ki açdı ‘aqluñ perdesin

Degme ger girmez ele ol kuş ki çıkdı dâmdan (237/7)

Beytin ilk mısraı vezne uymuyor. Baş kısmın “Sözi uymaz nâşîha...” veya “Söze uymaz nâşîhâ...” olması gerekir ki, ikincisi daha anlamlıdır. “ki açdı” da vezin gereği “ki_ açdı” veya “k’ açdı” yazılmalıydı. İkinci mısraın da mânâ kazanması için “Degme ger”in “her zaman”

anlamındaki arkaik bir Türkçe tabir olan “Degme gez” (Dilçin 1983: 62) olması gerekir. Beyitte şair, “Ey nasihat edici! Aklın perdesini açan gönül söz dinlemez; tıpkı tuzaktan çıkan kuşun bir daha kolay kolay yakalanamayacağı gibi.” diyor.

*Şaçına okıyup urduqça çeşm-i sihr ü füsün
Öninde kıvrılıp oldu ol iki efi zebün (244/1)*

Tek nüshada bulunduğu anlaşılan bu şiirde “urduqça” kelimesi gösterildiği gibi “kâf” ile yazılmışsa müstensih hatası olmalıdır. Bu kelime “üfördükçe” demek olan “ürdükçe” olmalı. “çeşm” kelimesindeki izafet yâsını iyelik eki (çeşmi) yapar, ikinci mısradaki “kıvrılıp”u “kıvrılıp” okur ve “efî”deki imlâ hatasını düzeltirsek beyit de kendine gelir: “(O güzelin) gözleri, saçına sihir ve efsun okuyup üfledikçe, o iki yılan (saçları) önünde (ona musahhar ve tâbi olarak) düşkün bir şekilde kıvrılıp kalır.”

*Kaşlaruñ fikri-le gönülde hayâli çeşmüñüñ
Beñzer ol türka ki iki yâ komış kurbânına (279/5)*

Nâşirin “türka” diye okuduğu kelimen lugatlerde karşılığı yoktur. Beyitteki “yâ” (yay), “kaş” ve “çeşm” kelimeleri arasındaki anlam ilişkisi delâletiyle bunun “Türk’e” olması gerektiği kolayca anlaşılabilir. Türk, muharip olması özelliğiyle, eski şiirimizde sevgilinin öldürücü gözü ve yine buradan kinaye yoluyla ok atıcı oluşu münasebetiyle yay gibi kaşlarıyla ilişkilendirilmiş ve bu kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Fakat “türka”nın “Türk’e” çevrilmesiyle de beyit tam anlaşılmıyor. “Türk’ün kurbanına iki yay koyması” ne demek? Metinde “kurbân” yazdığı doğrudur. Fakat bu kurban, Arapça maruf “kurbân” değil, okçuluk terimi olan Türkçe, arkaik bir kelimedir ve “yay kabı, yay kuburu” demektir.⁴ Türkçe “yay”ın farklı bir yazımı olan “ya”nın da Arapça “yâ” gibi yazılması da doğru değildir. Şair beyitte, “Senin kaşlarının düşüncesiyle gönülde gözlerinin hayâli, (hedefini vurduktan, işini bitirdikten sonra) yayını yay kabına yerleştiren bir Türk’e benzer.” demektedir.

*Oldı dil pervânesi bir şem'-i ruhsârüñ yine
Yağdı şevkı cānumı yir yüzi gül-nārum yine (302/1)*

Bu, şiirin matla’ beyti olduğuna göre her iki mısra birbirine kafiye-
li olmalı. Mukaffa diğer mısralara bakınca ikinci mısramın son kelimesinin “gül-nāruñ” olması gerektiği ortaya çıkıyor. “şem'-i ruhsâr”, “şem'-

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Köksal 2001a.

ruhsâr” olmalı; çünkü uğruna pervâne olunan bir “şem’ yüzlü” söz konusudur. “Yeryüzü gülnârı” diye bir söz olamaz. “Yir” kelimesini “bir” yaptığımızda şairin meramı ortaya çıkar: “Gönül yine bir mum yüzlünün (etrafında dönen) pervane (kelebek) oldu. Nar çiçeği (gibi kırmızı) yüzlü birinin şevki (de) canımı yaktı.”

Diğer okuma hataları:

Metinde tespit edebildiğimiz diğer okuma hataları şunlardır (İlk kelime(ler) nâşirin okuyuş şekli, [→] işaretinden sonraki kelime de bizim doğru olduğunu düşündüğümüz okuyuştur)

hüsni-irtifâ‘ın → hüsni-irtifâ‘ın (I/9), zülf-i ‘aşâsın → zülfi ‘aşâsın (I/11), ayrılmaz → ırılmaz (I/14), a‘dâsın → a‘dâsını (I/17), ‘Arzı → ‘Ârız (I/19), dimişdür → dinmişdür (I/20), yollardur → yıllardur (I/26), kürk-i → kürk (I/26), Kâse-i Çinde → kâse-i Çinide (I/30), âm [?] → bâm [çatı] (I/31), destânuñ → Destânuñ (II/20), dest-bürd ki → dest-bürdüne (II/21), zerdür → zer durur (II/22), şâhâ ne → şâhâne (2/5), o → iy (3/4), Genc-i ğam → Künc-i ğam (7/2), sevmek → sevmek [de] (7/6), ilinde → elinde (10/2), serv-i kıadd serv-kıadd (11/3, 51/5, 58/2, 80/1, 359/4), eglenmeyüp → eglenimeyüp (15/1), gördi → gird (15/7), Dîvâna → Dîvâne (15/2), çin seher → çin seher (15/7, 50/3, 59/3, 205/1), öykünme → öykünmeye (17/2), hâle → hayâle (17/6), dürr → der (18/2), fetḥ bâb → fetḥ-i bâb (19/1), Seyl-âbı eşküm → Seyl-âb-ı eşküm (23/3), dili bî-şabrumı → dil-i bî-şabrumı (26/4), şeb-rûlık → şeb-revlik (30/3), sevdâya → sūdâya (36/3), misk → meks (37/1), kendüni → kendüni (41/2), şanevberler → şanevber (41/3), erġuvân ḥad → erġuvân-ḥad (42/3), virseñ → dirseñ (46/2), Hüsni-baġdâdına → Hüsni-Baġdâd’ına (50/5), ol iki → iki (52/1), seri gider ḥayri ḳalır → şerri gider ḥayri ḳalır (56/1), Meh cebinün → Meh-cebinün (58/3), Çin’dür → Çin midür (59/2), zırḥdur → zırḥdur (60/4), La‘l-i şirin → La‘l-i şirinün (62/5), Manşür olur → Manşür’dür (63/2), Gören → Görün (64/4), dil ḥoş-ḥâmı → dil-i ḥoş-ḥâmı (65/3), tar → ter (67/1), Hüsni-esrârını → Hüsni-esrârını (67/5), şevk-i dil → şevkı dil (69/4), Bū-yı zerdüm → Rūy-ı zerdüm (71/3), sürâḥî → surḥı (71/4), ejdehâ → ejderhâ (73/3, 322/7), ‘arz-ı dil-dâra → ‘arız-ı dil-dâra (74/7), ḥirmânındadır → ḥirâmânındadır (75/2), leb-i cân baḥşinün → leb-i cân-baḥşinün (76/2), çeşmümdür → çeşmümdür (76/5), şekli cânân → şekli cânân (78/1), Çaçı-ı gerdün →

Çarḫ-ı gerdûn (78/2), Fikri ruḥsârını → Fikr-i ruḥsârını (78/3), işigünden → işiginden (81/3), iy mâh-ı felek → iy mâh felek (82/6), Elem-i zülfe → Elem-i zülfi (83/4), bir bir → bir (85/2), ḥâlündür gören → ḥâlûñ dir gören (85/3), âyet olur → olur âyet (85/4), şâf-ı meydân ḥaddinde → şaf meydân-ı ḥaddinde (85/5), câna cân → câna (87/1), şaçıñdan mı → şaçıñdan (87/5), ‘Adl issi şeh-r-yâr → ‘Adl ıssı [o] şeh-r-yâr (87/6), uyḥunı → uyḥuyı (90/2), sî pâredür → sıparadur (veya sî-pâredür) (92/6), ‘âlem → ‘âlem ü (94/3), dehânuñ → dehenüñ (94/5), añılmaz → oñılmaz (95/4), defter-i dîvân → defter ü dîvânı (96/5), laḥza → laḥza[da] (97/1), olur → çoğ olur (98/2), toz irdükde → tozına_irdükde (98/5), güler → güler ü (101/1), lâle → nâle (102/4), vişâlî → vişâli (103/1), yüzüñe → yüzine (108/6), zamânda → zamânede (112/3), Mihr ruḥı → Mihr-i ruḥı (114/1), eglenmez → eglenimez (114/3), uğraya → uğurlaya (114/8), gelüpdür → gelüp durur (114/9), cânâna → cânâne (117/4), vir → dir (117/4), peymânlerüñdür → peymânelerüñdür (117/8), ol iriş → ol [u] iriş (118/5), virdüñ-çün → virdügiçün (120/6), yaḫîñ → yaḫîñ (121/7), zülfü → zülf ü (122/3), ḥüsn-ile → ḥüsni-ile (123/5), eyle → eyler (124/3), sürmeg → sürmegi (124/4), cân kim cân → kim cân (124/6), mekânında → mekânda (127/4), ḥüsn-vârî → ḥüsn varı (128/6), Virmege → Dirmege (129/2), işigüñde → işiginde (129/5), olıma → olıma [çün] (130 → 5), duydı → duyaydı (132/3), meyl → meyli (132/5), didâruñ → didârın (133/3), sarâ-yı şâha → sarây-ı şâha (133/9), Üns-i cânuñ → ins ü cânuñ (133/10), Dâmeni luḥfuñ → Dâmen-i luḥfuñ (133/15), göñlüm → göñlümi (134/1), Ṭuramaz → Ṭurıma (134/3), deriye → derisine (135/5), derdi ile → derd-ile (137/4), ḥalḫa der-âgüş → ḥalḫa-der-güş (139/3), siḥr füsün → siḥr ü füsün (139/5), dili âvâreyi → dil-i âvâreyi (139/7), mefrüş → mefreş (142/4), ‘unf u âgyâr → ‘unf-ı âgyâr (144/3), luḫf u yâr → luḫf-ı yâr (144/3), dest-i ḥaḫ → dest-ḥaḫ (145/2), şaḫ → Şaḫ (145/4), güler → gelür (146/2), Cân per-ver → Cân-perver (147/1), eglemese → eylemese (149/7), ‘âdetdür → ‘âdet durur (151/7), ruḥsârî → ruḥsârı (152/1), Mihr ki → Mihrüñe (154/7), dâmeni gül-zâr → dâmen-i gülzâr (157/7), Ḥaḫ-ı ḡubârını → Ḥaḫ ḡubârını (161/4), nâzük dili → nâzük-dil (161/5), Lâle zârı → Lâle-zârı (161/6), ceng → çeng (161/7), gör münâfık → gür-ı münâfık (164/2), maşrıḫ → Meşarıḫ (164/7), mâh-ı rûya → mâh-rûya (165/1), Yârelerdür → yâreler[üm]dür (168/2), Kâmetüñ → Kâmetüm (168/3), reyḥân-ı ḥaḫtuñ → reyḥân ḥaḫtuñ (169/1), tîr ü bārân → tîr-i bārân (169/2), ḥayâli ḫaldı → ḥayâlin ḫaldı (169/3), ḥüsñüñe → ḥüsñüñ (170/3), ‘Âşık da → ‘Âşık

(170/5), Sebze-zârı hüsni → Sebze-zâr-ı hüsni (170/5), zehr pür-derdi → zehr-i pür-derdi (171/1), yaşum → yaşumuñ (172/4), qaddi hürāmānuñ → qadd-i hürāmānuñ (173/3), dür-efşān → dür-efşānuñ (173/4), gāh gāh → geh gāh (174/1), Seng-çün → Seng-i cevri (176/2) → qadīm-i ahd esāsın → qadīmī ‘ahd esāsın (176/2) → İhtiyār-ı ‘ārifüñ → İhtiyārı ‘ārifüñ (176/5), Gönlüm → Gönlümi (177/5), en‘ām → in‘ām (178/5), kenār-ı Aras’uñ → kenārı Aras’uñ (179/2), heft-hānı felek → heft-hān felek (181/6), baña → yāra (182/2), şikeste dil → şikeste-dil (182/5), turağın → tudağın (183/2), Kimse olmaz aldı → Kimse_almaz oldı (183/6), çerāğ lālede → çerāğ-ı lālede (183/7), nergis → nergisi (183/8), zārı → zār (184/1), cemāl yāri → cemāl-i yāri (186/7), Hey ne → Hey (188/1), Tūtalum → Tūtalı (189/1), Şüret bī-cān → Şüret-i bī-cān (190/3), sengin dildür → sengin-dildür (192/5), dil bu kim → bu kim (194/4), nem degül → ne‘m degül (195/1b), āb-ı gil → āb u gil (195/4), vech-i cemāl → vech-i cemāl (196/1), yanar → yā nār (197/2), Ol → İy (197/3b), serv-i gül ruhsārınuñ → serv-i gül-ruhsārınuñ, me āl → me al (198/4), uğrarsa → uğrasa (198/7), sevdā-yı gönül → sevdāyī gönül (M1/2), teni za‘īfem → ten-i za‘īfem (199/1), burc ābı → burc-ı ābı (199/4), Gel → Ger (200/2), peykān gāmzesi → peykān-ı gāmzesi (200/4), tāb tebe → tāb-ı tebe (201/3), imişdurur teselsül → imiş devr-i teselsül (204/1), nigārdan → nigārından (208/1), sevdā → sevdālar (209/1), āvāzeler → āvālar (209/4), uşmişdurur → uşmiş durur (209/5), çeşm-i nigārum → çeşm-i giryānum (211/1), fiğānum → efğānum (211/1), şi‘rüm → şi‘rümün (211/4), şem‘i şebistānum → şem‘-i şebistānum (211/5), Kıldı → Qaldı (211/6), Barmağūñ → Barmağūñı (212/1), Ne ‘arūs-ı ma‘niye → Nev-‘arūs-ı ma‘niye (212/5), şubh vişāle → şubh-ı vişāle (214/3), qadd-i serv → qaddi serv (218/5), dili bī-қarārı → dil-i bī-қarārı (223/1), baht-tīre → baht-ı tīre (223/2), Gül-sitānında → Gül-sitānda (224/3), perişāna → perişāna (225/1), yād → yad 227/4, 240/4), sevdāsı-sa → sevdāsı-la (227/5), eşk → eşk ü (228/6), İctihādum → İctihādum[da] (228/10), gül-gūna yile → gül-gūna-y-ıla (229/5), Sebz ü → Sebze vü (229/5), haṭṭ müşğīnün → haṭṭ-ı müşğīnün (230/2), haṭ-ı tezvīrine → haṭı tezvīrine (231/2), Haṭṭı sebzi → Haṭṭ-ı sebzi (231/4), cemāl-i revnaqın → cemālī revnaqın (231/4), cān → cāna (231/5), yapraq → bayraq (231/7), Gice → Gicesi (232/1), odın → odına (232/3), şerm-sāz → şerm-sār (233/7), la‘lündeki → la‘lindeki (235/1), Gör → Ger (235/2), gül → kül (235/3), köz → gür (235/4), cāndan → ābdan (236/1), şarāb-ı tābdan → şarāb-ı nābdan (236/7), cāndan → cāmdan (237/1), meh bī-mihr → meh-i bī-

mihr (238/3), taşra → taşda (240/1), dil pervânesin → ey pervâne sen (241/2), Nev-ârûsı ğonca → Nev-^çârûs-ı ğonca (240/5), himmet dün → himmet-i dün (244/2), Derildi → Dirildi (244/6), ğonca dehânumdan → ğonca-dehânumdur (247/1), şîrîn zebânumdur → şîrîn-zebânumdur (247/3), firâkına → fitrâkine (247/3), sengin dil ü nâzûk beden → sengin-dil ü nâzûk-beden (249/1), şıfatı → şıfâtı (249/3), söze → serve (249/3), Sebze-zârı dîde → Sebze-zâr-ı dîde (250/1), âsü deyin → âsüdeyin (251/4), kervân → kârvân (252/2), Hâyetden → Hâyetinden (252/6), nigîn la^ç lüne hâtem-i dehân → nigîn-i la^ç l-ile hâtem dehân (252/6), şîrîn-zebân → şîrîn-dehân (253/1), nâle-i şeb-gîr-i → nâle-i şeb-gîr ü (254/3), yağmıyacak → yağmayacak (255/4), görüp şandum → şandum görüp (254/6), bedr ayı → bedr aya (254/6), oķı cānā → oķın cāna (259/1), mecma^ç-ı hüşn → mecmū^ç-a-i hüşn (259/2), itdüñ → itdük (259/4), ālāyişi riyādan → ālāyiş-i riyādan (260/1), neşh-i Mi^ç rāc Muştafā'dan → neşhi Mi^ç rāc-ı Muştafā'dan (260/2), neşh-i Mi^ç rāc Muştafā'dan → nüşha Mi^ç rāc-ı Muştafā'dan (260/2), böyle → bûy-ile (261/2), yârin → yarın (264/1), ma^ç nîden → Mânî'den (265/1b), dâne-i ma^ç nîden → dâne ma^ç nîden (265/7), serv âzādın → serv-i âzādın (266/4), mürde dili → mürde-dili (268/1), Bildüm → Bildümdi (268/1), mey → ney (268/2), bende → bend (269/4), şıkmaz → şaķınmaz (? 270/3), ısınur → esner (270/5), Dil cūda → Dil-i cūda (271/7), serv ü dil-cū → serv-i dil-cū (271/7), gül-bu → gül-bū (272/4), hâli-le → hâl-ile (273/1), oķları → oķları [ile] (273/2), vîrānedür → vîrāndur (273/4), İtmedi → Ağdı (275/5), ^çanber-bārını → ^çanberîni (275/5), cevelān → cevlān (278/5), bendelerdür → bendlerdür (278/6), lebi cān baķşına → lebi cān-baķşına (279/4), döyer → döyer ol (279/4), yetüpdür → bütidür (280/2), dirgirdi → dirgürdi (280/4), pîrî hānķāh → pîr-i hānķāh (280/4), dirgüren → dir gören (281/2), nā-gāh → nā-geh (281/3), ğayra → ğayrıya (284/3), ^çarız-ı şevķ → ^çarız-ı şevķ (285/4), kim altına kim üstine → geh altına geh üstine (287/1), na^ç t-ı maķabbetde → na^ç -ı maķabbetde (288/3), Nāze → Nāze[nîn] (288/4), hūr-ıla → mür-ıla (293/3), şāh → şeh (294/2), vedā → verā (294/4), ķazandı → ķazındı (295/3), kiş ki → kişi ki (296/1), bî-ķarardurur → bî-ķarārdur (296/3), yār ü bî-ķararı → yār-ı bî-ķararı (296/4), cām-ı Cem → cāmı Cem (297/5), raķīb zāğ → raķīb-i zāğ (298/5), lebüñ mānend-i şîrîn → lebüñ mānendi şîrîn (299/2), hüşnsin sen → hüşnsin (299/4), sözleri → sözler (299/7), yürüdi → yürürdi (300/3), hüşn ü hāruñ → hüş ü hāruñ (302/2), lāle ruķsārun → lāle-ruķsāruñ (302/6), cānāna → cināna (304/2), sūzı lebüñ → sūz-ı

lebûñ (q? 304/2), Kıldı → Kıldı (307/4), serv-i kâmet → serv-kâmet (308/1), mâhdurur genç bekçisi → mâr durur genc bekçisi (308/4), zincîr-i sevdâsı → zincîri sevdâsı (310/2), dilfigâr → dil-efgâr (310/2, 344/5), Benüm → Benüm bu (310/3), dâm-ı gönülde → dâm gönülde (312/2), gâh → geh (313/3), hâne be-hâne → hâne-be-hâne (313/3), sürûd-ı mey → sürûd u mey (313/7), kudreti güftârı → kudret-i güftârı (315/2), nerden → nereden (315/3), berg-i gül → bergi gül (315/4, 315/10), Haṭṭı lebûñüñ → Haṭṭ-ı lebûñüñ (315/6), Sulṭânı gülüñ → Sulṭân-ı gülüñ (315/7), Hüsrev ü Şîrîn zebân → Hüsrev-i şîrîn-zebân (316/1), Seng diller → Seng-diller (316/3), kâfire → kâfere (317/3), uşdı → üşdi (317/4), Serv-âzâd → Serv-i âzâd (319/1), bunca → bunca yıllar (323/4), cân dîdarını → cân-âzarını (326/1), hayli hayâl-i dil-berüñ → hayl-i hayâli dil-berüñ (326/2), dâmânı → dâmeni (326/3), Ağzın → Ağzını (327/5), bilüñ ü ağzuñ → bilüñ ağzuñ (328/3), Havz-Kevşerden → Havz-ı Kevşerden (330/7), kühsâr-ı ğamdan → kühsâr-ı ğamdan (331/4), hayfâ → hayf kim (332/3), kad-i ‘ar‘ ar → kadî ‘ar‘ ar (333/1), gül-bü gibi → gül bu gibi (335/3), büyüñüñ → cüyüñüñ (211/1), luṭfindan → luṭfindan [ol] (337/4), ğonca leb → ğonca-leb (338/7), dil şād → dil-şād (339/1), yād → yad (339/3), nāmüs-ı ‘ârem → nāmüs u ‘ârum (339/5), eyledi → eylerdi (339/6), eyleyen → eyleyeyin (342/3), defter-i tûmâr → defter ü tûmâr (342/3), tûyınca → tûyınca (343/1), nâzûk bedeni → nâzûk-bedeni (343/1), yine → neye (343/3), olsun mı → ölsün mi (343/7), dögünem → dükenem (345/1), küyüñda → küyünda (347/3), zülfüñ ü → zülfüñ (349/5), Qadr-i ‘îd → Qadr ü ‘îd (349/5), yolu → yolını (350/6), ser-âmedî → ser-âmedi (351/1), zâhir → taşî (354/3), Cemâl-i şüretin → Cemâli şüretin (354/5), Bir olur → Pür olur (354/7), Zamâna → Zamâne (356/7), Çarḥ-ı ser-gerdân iden → Çarḥı ser-gerdân iden (358/4), Bu ârüsî ğoncanuñ → Nev-‘arüs-ı ğoncanuñ (358/5), Nâmiye → Nâmına (? 358/6), ser-sebz ‘ömrüm → ser-sebz-i ‘ömrüm (360/4), geldi → geldi [vü] (361/1), görüp dünye → girüp dîne (361/2), gül-şen-i zindân → gülşeni zindân (361/3), genc-i mâl → genc ü mâl (362/5), isteyeni → isteyeli (363/4), zülfüñ → zülfüñe (364/5), ğaybdandur → ğayb-dândur (365/5), ‘arş-ı ‘âlîden → ‘arş-ı a‘lâdan (366/1)

Yanlış vezin tespiti: 82. gazelin vezni 3 fâ’ilâtün 1 fâ’ilün değil, 3 fe’ilâtün 1 fe’ilün olacak.

Anlam veremediğimiz okuyuşlar: 7/4, 32/4, kirpüklü gözin (47/2), Sürmez zamāna ḥaṭṭını (103/7), Ne şandıy ki (121/1), 126/4, 157/3, 181/6, 203/3, 221/3, 229/5 gülşen / âşiyân (?), 233/2, 248/6, 277/5, 304/2, 314/5.

Vezein gereği yapılması gereken değişiklikler:

Dimedüm mi idi → Dimedüm miydi (13/1), hevāsı-ıla → hevāsı-la (15/2), yaşı-ıla → yaşı-la (30/1), Dehānı-içün → Dehānı-çün (38/2), Şānesi-y-ile → Şānesiyle (41/4), ağz-la → ağzıyla (44/4), içinde-iken → içindeyken (47/4), eylerse → eyler-ise (50/4), şeftālūsı → şeftālūsı (55/1) bu örnekler haddinde fazla. Daha doğrusu metnin genelinde zihaf-larda uzunluk gösterilmemesi kuralına uyulmadığı için hepsini göstermek mümkün değil., dünyāda → dünyede (56/4), ister iseñ → isterseñ (56/5), Hindū'dur → Hindū'dur (64/2), vādī-i ğamdan → vādī-i ğamdan (66/5), ki içinde → ki içinde (71/4), cāme-i zerrīn-gīr → cāme-i zerrīn geyer (71/5), Sākī-i meh-rū → Sākī-i meh-rū (74/2), kıazitduķça āşikār → kıazitduķça āşikār (76/1), aldı ise → aldıysa (80/5), varsa → var ise (83/3), ne-içün → niçün (90/3), girişme-y-ile → girişmeyle (94/3), Lebūne öykündüği → Lebūne öykündüği (94/4), ğonca edebsizlik → ğonca edebsizlik (94/4), ne idelüm → n'idelüm (95/1), Baķma anuñ → Baķma_anuñ (100/3), odıyla → odı-y-ıla (115/1), Yetdi-ise → Yetdiyse (123/3), eylerse → eyler-ise (132/2), büstānına → bustānına (135/4), māhinūñ → māhinūñ (136/3), kūyın → köyün (137/2), fūṭisi → fūṭisi (147/2), anuñçun → anuñ-içün (151/5), serv-ķadd yanınca → serv-ķad aynınca (155/4), dadı mı olur → dadı mı olur (161/3), omzına → omuzına (162/5), ḥaṭṭına → ḥaṭṭına (164/7), miḥnet-ile → miḥnet-le (166/4), geçürdi ağyār-ıla → geçürdi ağyār-ıla (174/4), gibi anı → gi-bi_anı (176/5), eli-ile → eli-le (181/3), iki yüzlülükdür → iki yüzlülük (181/4), Yāreyledüñ → Yāre_yledüñ (182/2), gibi oldu → gibi oldu (190/3), ķanda-ise → ķandaysa (193/2), olursa → olur-ısa (193/5), ki olmuş → ki_olmuş (197/3), ki anda → ki_anda (197/5), dirler-idi → dirlerdi (M8/15), niçün (ne-y-içün (201/3), yazu-idi → yazuydı (209/1), yakıldığı için → yakıldığı_içün (211/6), āyinenüñ → āyinenüñ (217/4), ağzı-y-ıla → ağzı-y-ıla (237/2), ki açdı → ki_açdı (237/7), Nīli-y-ile → Nīliyle (240/3), boynına alur → boynına_alur (241/2), Eyleyen → İyleyen (241/3), nedür → n'idir (242/6), kızarsa ol → kızarsa_ol (270/1), ki'altun → ki_altun (275/4), n'eylerse eylesin → n'eylerse_eylesin (277/2), cür'a-ile → cür'ayla (280/4), Sed → Sedd (286/4), āyine →

âyine (297/7), olur-is'olsun vü Allâh → olur ise_olsun u Allâh (305/2),
 Kanda-ısa → Kandıysa (306/5), güher-idi → gevher-idi (307/6), ümmîd-
 i vaşl → ümmîd-i vaşl (316/4), hevâsı-y-ıla → hevâsı-la (321/7), çeşm-i
 yâr gibi → çeşm-i yâr (322/2), tanı → tâbını (322/7), olsaydı → olsaydı
 (326/3), şeftâlû-yı ter → şeftâlû-yı ter (327/3), ki ayıra → ki_ayıra
 (328/1), hâtt-ıla → hâtt-ıla (350/5), Dünyâda → Dünyede (352/2),
 derddurur derdi → derd durur dürdi (352/6),

Bu tenkitli metnin önemli bir kusuru da görülen nüshaların eksikliği-
 liğidir. Tenkitli metne dahil edilmeyen Divan nüshalarından başka, şairin
 nazire mecmualarında ve diğer şiir mecmualarında da azımsanmayacak
 sayıda şiir bulunmaktadır. Kemâl Paşaoğlu'nun, Edirneli Nazmî'nin
 Mecma'u'n-nezâir'inde toplam 109 adet, Pervâne Bey Mecmûası'nda da
 130 adet şiiri bulunmaktadır. Nazmî'nin mecmûasındaki şiirlerden 14'ü
 şairin neşredilen Divan'ında yer almayan şiirleridir. Bu şiirlerden 6'sı
 Pervâne Bey Mecmûası'nda da bulunmaktadır ki o şiirlerin adı geçen
 mecmûadaki varak numaraları da beyitlerin sonunda gösterilmiştir. Per-
 vâne Bey Mecmûası'ndaki 130 şiirden ise tam 45'i Sayın Demirel'in
 hazırladığı tenkitli metinde bulunmamaktadır. 6'sı Mecma'u'n-nezâir'le
 müştereken bulunan şiirler olduğuna göre 39 şiir de bu mecmuadan ol-
 mak üzere sadece iki nazire mecmuasından Divan'a 53 şiir daha ilave
 edilebilirdi. Bu kadar şiirin Divan nüshalarında neden yer almadığını
 izah etmek güç gibi görünüyor. Ancak en azından kayda değer bir kısmı-
 nın yukarıda temas ettiğimiz görülmeyen, yani tenkitli metinde kullanıl-
 mayan nüshaların değerlendirilmesiyle ortaya çıkacağını düşünüyoruz.
 Kaldı ki söz konusu nüshaların, hatta daha kapsamlı taramalarla sayısı
 çoğaltılabilecek nüshalarda da bu şiirler yer almayabilir. Fakat bu, eli-
 mizdeki hepsi de gazel olan 53 şiiri yok saymamızı gerektirmez. Şairin
 Divan'ına her nasılsa girmemiş -nazire mecmuaları dışındaki şiir mecmu-
 alarının da taranması suretiyle sayısı muhtemelen daha da artacak olan- bu
 şiirleri Divan'ın tenkitli metni kurulurken mutlaka değerlendirmek,
 yani Divan metnine dahil etmek gerekirdi. Bu yapılırken şiirleri divan
 hiyerarşisi içinde bulunması gereken yere yerleştirerek aparatta metnin yer
 aldığı mecmua nüshaları gösterilebileceği gibi, sadece mecmûalarda tespit
 edilebilen şiirler Divan metninin sonun bir ek olarak da konulabilirdi.
 Fakat her hâlükârda mecmûalar değerlendirilmeliydi.

İbni Kemâl'in tenkitli metni yayımlanan Divan'da bulunmayıp Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'n-nezâ'ir'de mevcut olan şiirlerinin matla beyitleri şöyledir:⁵

⁵ Bkz. Köksal 2001b. Beyitlerin arkasındaki sayılar, şiirlerin adı geçen tezdaki sıra numarasının göstermektedir.

Cânımı almag için bir oldı iki la'l-i yâr
Ara yerde kan olur açmaz ise agzın nigâr (761)

Şol kadar ma'mûr olur 'îd olıcak mey-hâneler
Elden ayak basmaga yer mi bulur peymâneler (900)
'İşk ile saykal urup mir'ât-ı cânı eyle pâk
Sûret-i cânânla tâ ki ola yüzi tâb-nâk (1550; Pervâne . vr. 359b)

Bend urupdur boynuma zülf-i girih-gîrûñ senüñ
Anca Mecnûn usladupdur hey bu zencîrûñ senüñ (1539)

Görse Mânî ey sanem mescidde tasvîrûn senüñ
Nakş idüp büt-hânede dirdi budur yirüñ senüñ (1553)

Vay ne tîr-endâz olur ol çeşm-i hûn-rîzûñ senüñ
Hey ne çâbük-bâzdur zülf-i dil-âvîzûñ senüñ (1553)

Ol dehân u kâmet ü zülf ile ey sâhib-cemâl
Yüzüñi her kim görürse eydür işte 'ayn-ı mâl (1672; Per. vr. 364b)

Ey selîs elfâzuña dil-teşne-i mâ'-i sebîl
Bâg-ı cennetdür cemâlûñ belki cennetden cemîl (1689; Per. vr. 368a)

Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm
Yer yüzün her şeb tutan dûd-ı siyâhumdur benüm (1839; Per. vr. 384b)

Çın seher zeyn itdi nakş-ı Çîn ile gülzâr-ı Çîn
Kıldı gülzârûñ için bâd-ı sabâ Ferhâr-ı Çîn (2006; Per. vr. 457a)

Nâzenînler nâzı ile toldı dil nâz u enîn
- Geçdi bu nâz u enînle hayf 'ömr-i nâzenîn (2007; Per. vr. 457a)

Hâr için bülbül komaz elden gül ü gülzârını
Kimse agyârından ötrü terk ider mi yârını (2699)

Gel gönül bâgına gir serv-i hırâmân ol yüri
Gül gibi hüsnüñ bahârı irdi handân ol yüri (2730)

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdim seni
Cevri çok dildâr imişsin böyle bilmezdim seni (2761)

Pervâne Beg Mecmûası'nın bilinen yegâne nüshası Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Bağdat Nu. 406'da bulunmaktadır. Bu nüshada İbni Kemâl'in 130 şiiri vardır ve bunlardan da 45 tanesi Divan neşrinde bulunmamaktadır. Şairin bu mecmûada yer alıp da Divan neşrinde bulunmayan 45 şiirinden Edirneli Nazmî'nin Mecmûası'nda da bulunan ve matla beyitleri yukarıda verilenler dışında kalan 39 şiirin matlaları şöyledir (Beyit sonlarındaki sayılar, şiirin Mecmuanın hangi sayfasında bulunduğunu göstermektedir):

Sâkiyâ gül devridür sun pür-mey-i ahmer kadeh
Mevsim-i 'işret-durur hengâm-ı cân-perver kadeh (101a)

Egnüme 'ışkuñ libâsı hil'at-i zibâ yiter
Başuma dürc-i mahabbet tâc-ı istignâ yiter (122b)

Fürkatüñ hârında aglatduñ beni sen gül yiter
Bülbülüñ agladuğına açılup sen gül yiter (125a)

Nergisüñden kim gül üzre tamdı müşkîn jâleler
Oldı sır-âb âb-ı rahmetden yüzünde lâleler (128b)

Rûz-ı 'îd oldu vü açıldı der-i meyhâneler
Ser-be-ser âfâkı tutdı na're-i mestâneler (133a)

Her sehergeh kim sabâ bu zülf-i pür-çinden çıkar
San Hitâ 'attârıdur kim müşk alur Çîn'den çıkar (150b)

Var-iken tende benüm rûh-ı revânumdan eser
Hamdü lillah bir dahi kıldum cemâlûñe nazar (165b)

'İşveyle alan gönlümi şol hûr-ı cinândur
Bir bülbülü çok ruhları gül gonçe-dehândur (174b)

Yine açıldı cihân şol gül-i ra'nâ mı gelür
Segrüşür gözlerüm ol nergis-i şehlâ mı gelür (192a)

Kim yaş akıdur dîde-i nem-nâke ber-â-ber
Kim gussa çeker bu dil-i gam-nâke ber-â-ber (193a)

Gül yüzüñ şevki ile âh u figânum söylenür
Şöhret oldu şehir içinde dâstânım söylenür (194b)

Sahrâ-yı gamda dil ki belâ kühsârıdur
Peykân-ı dost sînede anuñ bîñarıdur (208a)

Sürâhî meclisünde sâkiyâ bir hûb-ı ra'âdur
Piyâle gibi cân-perver lebi gûyâ Mesîhâdur (213b)

Çeşm-i pür-eşküm kaçan kim aklamaga başlar
Derdini dökmege başlar yüregümde yaşlar (221b)

Her dem cigerde var ola bir kanlu dâgumuz
Eyleñ du'â söyünmeye yanar çerâgumuz (240b)

Mihr ile yakalı bizi gün yüzlü yârumuz
Bezm-i safâda raks ider oldı gubârumuz (243a)

Sahn-ı sahrâlar baña zindân olupdur yârsuz
Her çemen hâr-ı belâdur ol yüzi gülzârsuz (248b)

Sünbül-i gül-pûşı yâruñ 'anber-efşâdur henûz
La'l-i cân-bahşuñ nigârâ çeşme-i cândur henûz (253b)

Cemâlüñ cismüme saldı eyâ mihr-i cihân âteş
Sanasın kim şebistâna ulaşdı nâ-gehân âteş (281b)

Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm
Yer yüzün her şeb tutan dûd-ı siyâhumdur benüm (384b)

Yüz urup râh-ı kûyına sürün ey eşk-i galtânım
Kim anda görünür geh geh nişân-ı pây-ı cânanım (395a)

'İşk sâzın depreden âh u figânımdur benüm
Germ iden gam bezmini sûz-ı nihânımdur benüm (414a)

Dûstlar dûr olalı ol gül-i handânımdan
Dem-be-dem kan dökerin dîde-i giryânımdan (419a)

Gül gül olmuş ruhlaruñ câm-ı şarâb-ı nâbdan
San kızıl güller durur kim reng alur meh-tâbdan (441a)

Ummagıl ey dil vefâ ol cevri çok dildârdan
Pendümi tut vaz gel mihr ü vefâsûz yârdan (444a)

Kâmetüm hicrân yüki altında olmuşdur çü nûn
Noktadur üstinde san başumdaki dâg-ı cünûn (449b)

'İşk câmin içelüm bî-ser ü sâmânlarla
Giceden subha degin 'iş idelüm anlarla (474b)

Baş açık yalın ayak çâk-ı girîbânlarla
Kûyuñı geşt idelüm bî-ser ü sâ mânlarla (475b)

Mihr-ile kılsañ nazar bir zerre-i nûn üstine
Gün gibi yerden çıkar kadr ile gerdûn üstine (495a)

Şol görinen gamze-i pür-hışm çeşm-i yârda
Ârzûlardur muhâlif hâtır-ı bîmârda (500b)

Tâb-ı meyden ki ‘arak ‘ârız-ı dildâre düşe
Beñzer ol jâleye berg-i gül-i gülzâre düşe (506a)

Baña rihlet şebidür ey meh-i tâbân bu gice
Devrini bende tamâm eyledi devrân bu gice (512b)

Ben de senüñ kuluñam lutf idüp âzâd eyle
Göñlümi ey yüzi hurşîd ferâh-şâd eyle (528b)

Düşelden ‘ışkına yaruñ günüm geçdi elemlemlerle
Dirîgâ cân virem gibi ben âhır derd ü gamlarla (556a)

Şol la‘l-i leb ki saldı ruhına kelâleyi
Hoşdur müdâm sunsa leb-â-leb piyâleyi (478a)

Nice bir inledeyin derd ile dûlâb gibi
Niçe bir akıdasın eşkümi seyl-âb gibi (569b)

N’ola ezsem kâse-i çeşmümde eşküm kanını
Kıpkızıl itsem tenûr-ı dilde gam büryânını (589b)

Çü yok cânâ hilâl ebrûsı-y-ıla çeşm-i fettânı
Yüzüñe nice teşbîh eyleyem ben mâh-ı tâbânı (607a)

Bahâr irişdi bâguñ şevketi şâhânedür şimdi
Mey-i mahbûb-ıla gül sohbeti rindânedür şimdi (608a)

Âhum odından tutuşdı subhgâhuñ hırmeni
Korkaram bir gün yanar bu mihr u mâhuñ hırmeni (622a)

Şu hâlde bu iki nazire mecmûasında bulunup da hazırlanan tenkitli metinde yer almayan şiirlerin sayısı 53 olmaktadır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Sayın Mustafa Demirel'in yayınladığı bu metin “giriş” kısmından “kaynakça”ya varana kadar azımsanmayacak miktarda noksan, kusur ve hata barındırmaktadır. Bununla birlikte Kemâlpaşaoğlu'nun Yûsuf u Züleyhâ'sını başarıyla hazırlayan değerli meslektaşımızın bu çalışmasındaki esas kusurun bilgiden ziyade sabır, dikkat ve özen eksikliği üzerinde tekessüf ettiği kanaatini taşıyoruz.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin, 1996, “Nef'i Divanı'nın Metin Tenkidi Öncesi Nüshalar Şeceresinin Tespiti Üzerine”, *GÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s.63-90.
- ATEŞ, Ahmed, 1942, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, s. 253-267.
- ATSIZ, Nihal, 1966, “Kemalpaşaoğlu'nun Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 6, s. 71-112.
- BİLKAN, Ali Fuat, 1996, “Nabi Divanlarının Nüsha Şecerelendirilmesi”, *GÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 91-118.
- ÇELTİK, Halil, 1996, “Tenkitli Metin Yöntemi Açısından Üç Şeyh Galib Divanı”, *Bilig*, S. 2, s. 284-289.
- DEMİREL, Mustafa, 1996, *İbn-i Kemâl - Dîvan Tenkitli Metin*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem, 1983, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- HORATA, Osman, 1992, “Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ İle İlgili Bazı Problemler”, *İlesam*, I. *Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, 17-18 Ocak 1992, Ankara.
- İLAYDIN, Hikmet, 1972, “Metin Sağlamlığı Sorunu”, *Türk Dili*, C. 26, S. 250, s. 286-291.
- İNCE, Adnan, 1992, “Tenkidli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler”, *İlesam*, I. *Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, 17-18 Ocak 1992, Ankara.
- KILIÇ, Filiz, 1996, “Meşairü's-şu'ara ve Tenkitli Metni Oluştururken İzlenen Yöntem”, *GÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s. 23-42.
- KÖKSAL, M. Fatih, 2001a, “Bir Okçuluk Terimi: Kurban ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9 (2001), s. 191-210.
- KÖKSAL, M. Fatih, 2001b, *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-nezâir (İnceleme – Tenkitli Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 3 Cilt, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih, 2005a, “Yanıltıcı Mahlaslar yahut İbni Kemâl'in Ettikleri”, *Türk Edebiyatı*, S. 376, s. 21-24.
- KÖKSAL, M. Fatih, 2005b, “Metin Tenkidi Usûlü Açısından İbn-i Kemâl Dîvânı”, *Berceste*, S. 39, s. 9-14.
- KUT, Günay, 1992, “Metin Neşri”, *İLESAM*, I. *Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*

mu, 17-18 Ocak 1992, Ankara.

- OCAK, Tulga, 1997, “Labial Hı’nın Çeviriyazıda Yazım Sorunu”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı*, Ankara, s. 167-72.
- ONAY, Ahmet Talat, 1993, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemal Kurnaz, TDV Yay., Ankara.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, 1967, “Kemâl Paşazâde”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, MEB Yay., Ankara, s. 561-566.
- SARAÇ, M. A. Yekta, 1996, “İbn-i Kemâl Divanı’nın Tenkitli Metninin Tenkidi”, *İlmî Araştırmalar*, S. 3, s. 191-195.
- TEKİN, Gönül Alpay, 1979, “Hamdullah Hamdi’nin Yeni Bir Leyla ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies, Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı*, V.3, s. 307-342.
- TOLASA, Harun, 1976, “Edebiyat Tenkidinde Karşılaştırma Yolu ve Divan Şiirinde Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğ Özetleri*, İstanbul, s. 144-145.
- TULUM, Mertol, 1983, “Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.27, s. 1-8.
- TUMAN, Nâil, 2001, *Tuhfe-i Nâ’îlî -Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri-*, 2 Cilt, Yay. Haz.: Cemal Kurnaz – Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara.
- ÜNVER, İsmail, 1993, “Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Sorunlarımız”, *Türk Dili*, S. 500, s. 118-126.